БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988
чылдың
июль
30
суббота
№ 176 (13776)
1925 чылда
үндезилеттинген.
Өртээ 3 копеек.

СЭКП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУ

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНИҢ ЭЭЛЧЕГЛИГ ПЛЕНУМУ ИЮЛЬ 29-ТА МОСКВАГА БОЛГАН.

«ПАРТИЯНЫҢ XIX БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫНЫҢ ШИИТПИРЛЕРИН БОТТАНДЫРАР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ПРАКТИКТИГ АЖЫЛДЫҢ ДУГАЙЫНДА» ИЛЕТКЕЛДИ СЭКП ТК-НЫҢ ЧИҢГИНЕ СЕКРЕТАРЫ М. С. ГОРБАЧЕВ КЫЛГАН.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң июль 28-те болуп эрткен хуралынга СЭКП ТК-ның ам болур Пленумун эрттирери-биле холбашкан айтырыгларны чугаалашкан.

ССРЭ-ниң күрүне шаңналдары-биле шаңнаар чуруму сайзырангайжыдар талазы-биле хөй-нити организацияларындан, күш-ажылчы коллективтерден болгаш ажылчы чоннардан төп база чер-чер органнарынга кээп турар саналдарны хуралга чугаалажып көрген. Шаңнал тывсырының амгы чуруму демократчыдылга чорудулгазынга дүүшпейн, хамаатыларның күш-ажылчы болгаш ниитилел-политиктиг идепкейин хөгжүдеринге эки идиг бербейн турары база күрүне шаңналдарының үнези кудулаавы демдеглеттинген.

СЭКП ТК-ның ол айтырыг талазы-биле хүлээп алган доктаалында чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир сорулгаларны шиитпирлээринге чедип алган улуг чедиишкиннери дээш база ол херекке шаңнадып турар кижиниң хууда киирген салыышкыны дээш шаңнал тывсырын боттандырарын демдеглээн. Шаңналга хөй-ниитиниң санал-оналынга даянып, ажык-чарлыы-биле, социал чөптүг чоруктуң принципин барымдаалап, колдуунда күш-ажылчы коллективтиң инициативазын барымдаалап киирер.

Беш чылдарның түңнелдерин болгаш өске-даа болуушкуннарны барымдаалап, массалыг шаңнал тывсырын, хамаатыларның күш-ажылчы ажыл-чорудулгазының үезинде юбилейлери-биле холбаштыр шаңнаарын, а ол ышкаш республикаларны, крайларны, областарны, округтарны, хоорайларны болгаш чурттакчылыг өске-даа пункттарны шаңнаарын моон соңгаар болдурбазын чүүлдүг деп санаан. Ниитилел амыдыралының бүгү талаларының эде тургустунуушкунунга дүүштүр ССРЭ-ниң орденнериниң, медальдарының, хүндүлүг аттарының дугайында чүүлдерге өскерилгелерни киирери демдеглеттинген.

Чурттуң балык ажыл-агыйын эргелеп башкарарының кол схемазын сайзырангайжыдар талазы-биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң саналдарын хуралдан деткээн. Оон күжениишкиннерин болгаш курлавырларын далай база океан тывыжынга мөөңнээш, ССРЭ-ниң Балык ажыл-агыйының эвилел-республика министерствозун ниити-эвилел министерствозу кылдыр эде тургузар. Чурт иштиниң сугларынга балык өстүрерин база балык тударын эвилелдешкен республикаларның, крайларның болгаш областарның агроүлетпүр органнарының эргезинге дамчыдып бээри көрдүнүп турар.

Афганистанга интернационалчы хүлээлгезин төлептиг азы эрес-маадырлыг күүседип тургаш, балыглаткан болгаш кадыы баксыраан дайынчыларның медицина хандырылгазын организастаар, эмнээшкинниң экижидер дугайында чурттуң калбак хөй-ниитизиниң киирип турар саналдарын барымдаалап көрүп база деткивишаан. ТК-ның Политбюрозу СЭКП ТК-ның Херектер эргелелиниң Москва чоогунда «Русь» санаторийниң баазазынга интернационалчы - дайынчыларның медицина хандырылгазының төвүн тургузар деп шиитпирин хүлээп алган. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Херектер эргелелиниң дыштанылга бажыңнарының бирээзин инвалид уруглар эмнелгези кылыр дээш дугайын кичээнгейге алган.

Интернационалчы - дайынчыларга болгаш ажылчы чоннарның анаа мегелде-херектелдиг өске-даа категорияларынга эмнелге-кадыкшылга дузазын күштелдирери-биле немелде аргаларны дилеп тывары чер-черде партия, совет, профэвилел болгаш комсомол органнарынга сүмелээн.

ССРЭ-ниң парламент бөлүүнүң чалааны-биле Совет Эвилелинге кээп чораан япон парламентиниң депутаттары. Японияның премьер-министри чораан Я. Накасонэ-биле М. С. Горбачевтуң беседазының түңнелдерин Политбюро чугаалажып көрген болгаш, чүүлдүг деп санаан.

Делегей байдалының хөгжүлдезиниң кол угланыышкыннарының талазы-биле таныы утказыг санал-онал солчуушкунунуң болганының база совет-япон харылзааларын бурунгаарладырынга, оларны хөгжүдеринге эки салдарны чедирерге хамаарыштыр болган чугаалажыышкыннарның ажыктыы демдеглеттинген. Совет-япон харылзааларын хөгжүдери ийи чурттуң улустарының эрге-ажыктарынга дүгжүр, делегей чорудулгазынга болгаш Азия-Оожум океан девискээринде байдалды экижидеринге салыышкын болур дээрзин демдеглээни улуг ужур-дузалыг боор турар. Беседа үезинде чедип алдынган тодаргай базымнар — совет парламент делегациязын чорудар болгаш ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзениң бо чылдың төнчүзүнде Япониянга аян-чорук кылыр дугайында чугаа болгаш келир үеде дээди деңнелге аян-чорук солчуп болурунуң принципиалдыг үндезини бар дээрин бадытканы — ийи талалыг харылзааларны хөгжүдеринге болгаш оларны улам бурунгаарладырынга дузалаар.

Эфиопияның Ажылчын партиязының ТК-зының Чиңгине секретары, Эфиопия Улус-Демократтыг Республиканың Президентизи Менгисту Хайле Мариам-биле база ону үдеп чоруур делегацияның кежигүннери-биле М. С. Горбачевтуң ужуражыышкыннарының, Н. И. Рыжковтуң болгаш өске-даа совет удуртукчуларының ужуражыышкыннарының түңнелдерин Политбюро чүүлдүг деп көрген. Совет Эвилели Эфиопия-биле харылзааларны улуг ужур-дузалыг деп санап турары демдеглеттинген, ЭУДР-ниң хөгжүлдезиниң амгы эргилделиг үе-чадазында бергелерни ажып эртер талазы-биле эфиопия улустуң күжениишкиннери-биле эп сеткил каттыштырылгазы илергейлеттинген.

Совет Эвилели биле Эфиопияның политиктиг кады хөделиишкиннерин ханыладырынче, экономиктиг кады ажылдажылганың чаа хевирлерин болгаш методтарын дилеп тыварынче ийи таланың чүткүлү сеткил ханыышкын-биле демдеглеттинген. Эфиопияның чаңгыс аай чоруун болгаш девискээр талазы-биле бүдүн турарын, Эритрея айтырыын политика талазы-биле чөптүг шиитпирлээрин, Африка Рогка тайбың болгаш чаагай сеткилдиг кожа-хелбээ байдалды тургузарын деткиир талазы-биле Совет Эвилелиниң принципиалдыг туружу бадыткаттынган.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга иштики болгаш даштыкы политиканың өске-даа айтырыгларын чугаалашкан.

«ШЫН» солуннуң КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР ТУГУН бо чылын бир-ле дугаарында **Чөөн-Хемчикте «Большевик» совхозтуң «САЛГАЛ»** уруглар садының сигенчи звенозунга тураскаадып көдүрген.

«Салгалдың» коллективи ниитиниң малынга быжыг чем баазазын тургузарынга бодунуң үлүүн киирип, 10 хире кижилиг звено Чечен Куулардың удуртулгазы-биле кызымак ажылдааш, 15 тонна сиген белеткээр даалгазын ажыр күүсеткен. Бо ажылга Татьяна Монгуш, Дески-Кара Донгак, Көк Донгак, Зоя Куулар, Тамара Куулар эң-не шылгараан.

Аъш-чем программазын боттандырарынга ук коллективтиң шаа-биле бо удаада киирген салыышкыны ол. Мал чеми белеткээриниң шалыпчыларынга алдар болгаш мактал! Оларга деңнежиңер!

МАЛ ЧЕМИНИҢ БЕЛЕТКЕЛИНГЕ ИДЕПКЕЙЛИГ КИРЖИИЛИҢЕР

Мал чеми белеткээр талазы-биле шалыпчы айны Сүт-Хөл районда чарлаан. Бо чугула кампанияда пионерлерден эгелээш, пенсионерлерге чедир киржип турар.

Баян-Тала ортумак школазының Эрестер аттыг бүдүрүлге бригадазының кежигүннери 70 тонна сигенни белеткээр планныг. Беш хонуктуң түңнели-биле ук коллектив «Октябрь 30 чылы» совхозтуң сигенчилеринден бирги черни алгаш шаңнаткан. Бригаданың ажылдаарынга таарымчалыг чүүлдерни тургускан, өөреникчилерни дериг-херекселдер-биле хандырган, сиген кезер бир тракторну, хөлээннерни дажыглаары-биле бир автомашинаны оларда быжыглаан. Школаның бүдүрүлге бригадазы эрткен чылын малчыннарга 114 тонна сигенни белеткеп берген.

ЧУРУКТА: (солагай талазында) «Эрестер» бригаданың кежигүннери сиген бөлүп турары.

СУУР БАРГАН, СУУР КИРГЕН...

Ол хүн аяс, каан, сигенчилерниң ажылдаарынга ёзулуг-ла таарымчалыг хүн болган. «Чаа орук» совхозтуң Хаалыгда Төмүр Седиге удурткан мал чеминиң белеткелинде бригадага чедип келдивис. Бригада төвүнде өг. Оон чанында чыскаай тургузуп каан сиген кезер машиналар кожуп каан ийи трактор, бир пресс-подборщик тур. Өгге кире бээривиске, кижи-даа чок. Иштинде бөле оваалап каан шуттак-дежек. Саазын хааржакта када берген хлебтер, каш банка рассольник бар.

Өг иштинде бригаданың ажылдаар хүн чуруму, кылыр ажылдарының планы, кижи бүрүзүнүң кылыр ажылының нормалары, ажылдап турар кижилерниң данзызын кылгаш азып каан. Ында ажылдап турарлар 18 кижи. Оларның кылып турар ажылдарын дужунда бижип каан. Хүн чурумунда эртенгиниң 5 шактан кежээкиниң 21 шак 30 минутага чедир ажылдаары көрдүнген.

Бригада төвүнүң чоогунда алаакта трактор дагжап ажылдап чоруп тур. Ол бригаданың тракторизи Коммуна Сагаачы болду. Оон-биле чугаалаштывыс.

— Бо сугаттыг шөлдүң сигенинче июль 5-те кирдивис. Бистиң механизастаттынган хову бригадазында техника-даа, кижи-даа күжү четчир. Моон 100 ажыг тонна сигенни белеткээн бис. Ам-даа кезер сигенивис хөй. Чогум сигенниң дүжүдү чамдык черлерде эки, өскелеринде арай тарамык үнген. Кескен сигенивисти пресстээш, кыштагларже сөөртүп турар. Мен пресстээн сигеннерни машинага чүдүрери-биле чаңгыс черге бөлүп турдум — деп, ол чугаалай-дыр.

Бригадада ажылдап турар кижилер кайда барганын айтырдывыс. Ол элээн боданып ора, чугаалай-дыр:

— Поварывыс аъш-чем алыры-биле суур барган. Өскелери база суур кирген. Дүүн чаъс чагган, ынчангаш чоруткан — дээш, өөрүнүң кажан чорутканын чажырар хевирлиг болду.

Бистиң барганывыстың мурнуу хүнде кежээ, дүне чаъс чагганы-ла шын. Ол хүн бригада ажылдаваан.

Үстүнде көргеним чүүлдерден алгаш көөрге, ында ажылдап турар кижилерниң ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургуспаан. Аъш-чем хандырылгазы база хирелиг. Чаңгыс өгге ынча хөй кижи хонуп сынчырының кандыг-даа барымдаазы чок. Шак моон алгаш көөрге, ында ажылдап турарлар хүндүс ажылдааш, кежээ суурда аалдарынга хонуп алгаш, кээп ажылдап турар.

Суурдан кээп ажылдаарга ында ажылга кандыг-даа бүдүрүкчүлүг үези кымга-даа билдингир. Суурга хонгаш кээрде, дөмей-ле 9 шактан ара келбес, кежээ база-ла эрте аалдарынче чана бээрлер. Ынчангаш өгде аскан хүн чуруму эрээгей чүве хевирлиг. Анаа доктаамал хонуп тургаш, ажылдаар болза, оон-даа хөй сигенни белеткээн турары чугаажок.

Совхозтуң мал чеминиң белеткелинче чаңгыс черге ол хире хөй техниканы, кижи күжүн мөөңнээн чүве болганда, агроном, мал чеминиң белеткелиниң талазы-биле директорунуң оралакчызы чүнү хайгаарап турары, чүнү кылып ажылдап турганы билдинмес.

Шак бо байдал-биле ажылдаар болза, планныг онаалдаларны күүседири берге деп түңнелге кээр-дир.

Бистиң чораанывыстың бичии мурнунда совхозтуң чаа соңгуткан директору Д. С. Хорлуу бригаданың ээн төвүнге чорааш барган болду. Ол дарга оон элээн түңнелди үндүрер ужурлуг. Совхозтуң мал чеминиң белеткелинде ажылдап турар чаңгыс-ла бригадазы ол.

Ажыл-агыйының хойжу бригадаларының, сүт-бараан фермазының коллективтери, суурда албан черлери, организациялар мал чеминиң белеткелинче ам-даа массалыы-биле кирбээн.

Суурда болгаш малчыннарның аалдарында чайгы үеде дыштанып турар өөреникчилерни, студентилерни ажыглап, оларны база ол ажылче хаара тудары күзенчиг. Малга эки шынарлыг элбек чемни белеткеп алырының үези болдур.

Совхозтуң дирекциязы, ында кедээ Советтиң күүскому болгаш кедээ ажыл-агыйның специалистери малга быжыг чем-суурну белеткеп алыры-биле бүгү чонну кажан массалыы-биле хаара тудуп киирерил?

Николай ДАЖИНМАЙ.
(«Шынның» корр.).

«Сүт-Хөл» совхозтуң Бора-Тайга салбырында пенсионерлер эң-не идепкейлиг киржип, өскелерге үлегер-чижээн көргүзүп турарлар. Ол суурдан ажыл кылып шыдаар он пенсионер боттары база школачыларны эвилелдеп алгаш, тус-тус звенолар болуп алгылаан ажылдап турарлар. Сиген кезер үе кээрге, Чыргал Ойдупович Ховалыг биле Белек-Байыр Мөңгеевич Ондар бажыңнарынга олура албас, кадыырларын туткулааш, суур адаанда шөлдерже, алаактарже базыптар.

ЧУРУКТА: (оң талазында) Ч. Ховалыг биле Б.-Б. Ондарның звенозу.

РСФСР-ДЕ БИРГИ ЧЕРДЕ

Тыва АССР-ниң Чурт үлетпүр министерствозунуң адынга Москвадан өөрүнчүг медээ келген. Россия Федерациязының автономнуг республикаларының, крайларының болгаш областарының бирги чартык чылда чарыжынга ук министерствонуң коллективи бирги черни алганын ында дыңнаткан. Бо чылдың беш айларында Тыва АССР-ниң Чурт үлетпүр министерствозу РСФСР-ге 37 дугаар черге турган болза, алды айларның түңнелдери-биле бирги черже үнген.

Хандырылга талазы-биле кезээде көрдүнген хүлээлгелерин, чоннуң хереглел бараалдарын бүдүрериниң темпилерин өстүрер талазы-биле планныг онаалдазын коллективтиң ажыл-ишчилери дыка ажыр күүсеткеш, бо чылдың бирги чартыында ажылдың түңнели-биле РСФСР-ге бирги черни алганы ол. Бо чылдың эрткен алды айларында пландан ажыр 55 муң рубльдиң арыг орулгазын алган.

Валерий ООРЖАК.

Мал чеми белеткээринге

СИГЕН ШӨЛДЕРИНДЕ

Улуг-Хем районнуң «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң мал чеми белеткээр үш бригадазының аразында социалистиг чарыш улам калбарган. Совхозтуң ниити сиген белеткээр планы 3946 тонна. Ынчап кээрде бир бригада бир муң үш чүс ажыг тонна сиген белеткээр хүлээлгелиг. Арыг-Үзүү салбырда хоочун механизатор Николай Чашка удурткан бригаданың сигенчилери, сөөлгү медээ-биле алырга, шалыпкын ажылдап турар. Олар 470 тонна сигенни кезип, бөлүп, сарааттааш, социалистиг чарыштың мурнунда чоруп турар. Сигенчилер аяс, каан хүннерни халас эрттирбес дээш сорук кирген.

* * *

«Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчылары часкы хову ажылдарын болгаш хой кыргылдазын эрте доосканнар. Бо хүннерде мал чеминиң белеткелинде олар идепкейлиг киржип турар.

Бора-Тайга салбырының ажыл-ишчилери Шөлде-Тей хову-трактор бригадазының сиген шөлдеринде кестинген сигенни чидириг чокка ажаап алырынга улуг дузаны көргүскен. Олар чаңгыс хүн иштинде 20 гектар черниң сигенин бөлүп, сарааттаан. Түңнелинде үжен ажыг тоннаның ийи сараадын тургускан.

«ДУМЧУККА ТУЛГАНДА БЫЗАА СУГЖУ»

Бии-Хемге час орайтап дүшкен. Чай эгезинде барык ийи ай кааннаан. Үнүштүң өзүлдези ара боолган. Ындыг хевирлиг хөөннерге алыскаш, районнуң беш совхозу мал чеминиң белеткелинче озалдап кирген. 14 500 тонна сигенниң 2000 ажыг тоннаазы белеткеттинген. Эрткен чылдың ол-ла үези-биле деңнээрге ажаап алдынган сиген барык ийи катап, сенаж салыры үш катап озалдап турар. Хожудаашкынының чылдагааннары тодаргай: ногаан ажаалдага кижилерниң болгаш техниканың белен эвези, удуртукчуларның болгаш специалистерниң олутпай, шуушкен хөделип турарын, четпестерни чайладырының оруктарын дарый дилеп, дээштиг хемчеглерниң үезинде албайн келгени. Оон-биле кады мал чеминиң белеткелиниң шынарынче кичээнгей кошкак. Кыжын азыраар малдың продукциязын көвүдедир дээш эвес, а медээге киирип, отчёттаар саннар дээш чүткүл чаагай чыттыг, сүүзүннүг сигенни кезип, бөлүп ажаап алырынга шаптыктап турар.

«Хадың» совхоз мал чеминиң белеткелинче хамыкты соонай кирген. Районда эң хөй шээр малдыг «Эрбектиң» девискээринде сиген үнмээн. Планнаттынган сигенниң чүтле чартыы хирезин кыштаг-хонаштар чоогундан кылып алза эң дээрези-ле ол деп, РАУК-туң улуг агроному Н. Д. Минеев тайылбырлаар болду. Оон ужурунда эрбекчилер дооразындан сиген кезер черлер сураглап, ыраккы Севиже мал чеми белеткээр кижилерни чорудуп, Каа-Хем районнуң ажыл-агыйлары-биле дугуржулга кылып, дилег кылыг төлээлерин аъткарып чорутказ. «Өөк» совхозта кижи албаны багай ажылдап турарындан кезилдениң баштайгы хүннеринде техника үрелиишкинге таваржып, артык кезектер чедишпестеп, ногаан ажаалда берге байдалдарда эртип турар. «Кызыл тараачын» күш-ажылды организастаарын шуудадып чадап турар. Кожалары-биле чаңгыс аай тараа сиген шөлдерлиг «Саян» совхоз өскелерин мурнап, бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкынның депшилгелиг чаа аргаларын ажыл-херек кырында көргүзүп, амыдыралга бадыткап турары демдеглексениг. 4850 тонна сиген белеткээр планының дөрттүң бирин күүседипкен. Сенаж салырын 20 хуу ажырыпкан. Силосту салып эгелээн. Арткан совхозтар силос салырынче август эгезинде кирерин планнап турар.

«Думчукка тулганда бызаа сугжу» дээн ышкаш, чайгаар тургустунуп келген амгы берге байдалдарда чогум канчаар ажылдаарының талазы-биле боттары хуузунда үнелиг шын шиитпирлерни кандыг-даа соңгаарладыышкын чокка үениң негелдезинге дүүштүр үндүрүп шыдаар механизастаттынган шалыпчы звеноларны совхозтарда немей тургузуп эгелээн. Чайгаар үнген сиген шөлү четтиишпезинден шала делгем тараа шөлдүг совхозтар тары, мал культураларже идегелин салып, кордалын ышкынмаан. 8000 гектар чаңгыс чылдыг сигенниң өзүлдези хүн бүрү бедип орар. 3000 гектарга сула холумактыг чочак-тараа тараан. Чайын 1100 гектар шөлге рапсты чаштырган. Үнүшке шык четчир, оон дүрген өзүп үнеринге чүгле чылыг эргежок чугула негеттинип турар. Тарааның өзүлдези орайтаан. Чедир бышпаан тарааны мал чеминге ажыглаарын көрүп турар. Районда ниитизи-биле 20 звено сиген кезип, сенаж салып ажылдап турар. Оларның кырынга албан черлери, организациялар, үлетпүр бүдүрүлге коллективтери немежир. Чамдыктары бердинген даалгаларны күүседипкен.

Совхоз директору Константин Лопато РАУК-туң төлээзи Н. Д. Минеев-биле кады бистерни эдертип алгаш, «Кызыл тараачынның» тарымал сиген өстүрген шөлдерин эргий көргүстү-даа. Ногаан аллинтектерде чаштырган өзүмнерниң үнгени дески эвес: чаъс чыгтыг тарамыы, чаагай сырый-даа таваржыр.

Билелиг талазынче чоруткан оруута чочак-тараа, сула холуй үнген шөлче углай 20 шаа инек оъттап үнүп бар чыдырын көрдүвүс. Константин Константинович ол инектерниң кадарчызын барааннап хараш, тыппайн барды. Хайгааралдың ышкынган адыгуузун мал-даа харын ындыг-ла мынаан. Шивилигже ээп кел чорувуста хажызында кезек таалдарлыг дилиндектиң ведезинде бичии кызыл трактор, оон адаанда хол кадыырлыг бир кижи сула шөлүнүң дужунда сиген кезип турарын эскерип кагдывыс. Ужуражып чугаалажы бээривиске, оларның кайызы-даа Туран сүт-бараан фермазының ажылчыннары болду. Ол черден сиген кезер, анаа трактор ажыглаар чөпшээрели-даа чок хирезинде анаа ажыл хүнүнде прогул кылып, хуузунда өгге таның кезип ап, совхозтуң талазындан хыналда кошкаан ажыглаап алгаш, дымырадыр чаап турган бүргег хүнде директорунуң чедип кээрин эскербээннер. Эрткен чылын ол-ла шөлден бир ажылчын база-ла трактор механизаторну бичии бажын «эмнээр» боол эдип алгаш, эвиртир кылымал суксунну ижирткениниң түңнелинде чаа тракторнуң аидарылгаш, үрелгенин К. Лопато боду сактып чугаалады. Ол корум-чуруму үрээшкини ферма ажылчыннарынга кичээндириг, өөредиг болбайн барган. Хуузунда мал чемин ниитиниң сигенин белеткеп алган соонда, кезип алырын сагындырып каан турда-ла, ону удуртулга болдурбаан, дугуржулга сагыттынмаан.

Тарылга шөлдерин долгандыр кезээш, Улуг-Кудукта тарааны мал чеминге ажаап турар Виктор Сундуйнуң звенозунга келдивис. 3 комбайнның ийизи туруп алган. Звено совхоз-биле керээлиг болгаш боттарының күжүнге немей механизаторлар алырындан баштай ойталаан. Кызыл-тас тарып каарга, 700 гектар черниң хөй кезии сула холуй үнген тараа шыва алы берген. Ону мал чеминге сенаж кылдыр ажыглаарын шиитпирлээн. Звено кежигүннери тараа кестирер комбайннарны бир дугаар башкарып киргенинден темп оожум, тарылга шөлү даштарлыг болгаш, жаткада бистерге деггеш, бо-ла сый шаап тар. Механизаторлар ол бүгүге бергезинип шуутсунгеш, немелде күш-биле хандырарын совхозунуң директорунга саналдады.

Директор совхоз төвүнге келгеш, МТМ-ге барып, кезилдеге кирип болур курлавырларны ылавылап көөрге, жаткаларның чамдыызы белен эвезин кол инженер дыңнатты. Кезилде мурнуу чарыында техника, ажылчын күш-даа четчиринге бүрүн ынанып, чайның өттүр хөлүн эрттир хоозун чугаа сүрүп шуугажып каапкаш, ам кээп девидеп үнген. Ажыл-агыйжы эвес чоруктуң түңнели кестүп келген. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, «Саян» совхозтан өскелери «Кызыл тараачындан» дээредевес.

Чаъс-боран дүжүрүп, хензиг чаашкын келирге-ле, сигенчилерниң ажылы доктааш туруп алыр. Бирээде пресстээр, ийиде, сарааттаарындан өске технологияны кайда-даа ажыглавайн турар. Совхозтарның шаңнарында шала кырынга тараа шыгы кургады үрдүрер херекселди сиген кургадырынга шоолут хереглевейн турар.

Ногаан ажаалдага киржир техниканың кайы хире ажылды кылыры кайда-даа тодаргай билдинмес. Сигенчи звеноларның четчелээрин колдуунда бо хүннерде доозуп, оларга даалгаларны берип турар. Мал чеминиң белеткелчилериниң санын барымдаалап, техниканы үлээрин ам-даа өөренип көрбүшаан. Күш-ажылды организастап турарында мындыг янзылыг четпестер мал чеми белеткээриниң темпилерин саададып турар.

«Кудай багы арлы бээр...» диже болгай. Каан, аяс хүннер катап эглип келир. Хамык ужур мал чеми кылырынга хаара тудуунган бүгү күштү төп ажыглаары, ону бүдүрүп белеткээриниң аргаларын экижидери, темпини дүргедедири бии-хемчилерден негеттинип турар.

Данзы САЛЧАК.
(«Шынның» корр.).

ПЛАН КҮҮСЕТТИНГЕН, СОРУЛГАЛАР САЛДЫНГАН

Ол хүн Кур-Чер суурнуң ногаан театры болгаш спорт шөлдери эвилелдешкен республикаларның, спорт ниитилелдериниң болгаш янзы-бүрү өңнүг туктар-биле шиметтинген, «Хүреш» ногаан театрны долгандыр машина-техника, автосадыглар бүргепкен. Ында-мында мурнакчы малчыннар, саанчылар, механизаторлар, тудугжулар болгаш бүдүрүлгениң янзы-бүрү мергежилиниң хоочуннары болгаш аныяктары бөлдүнчүп алган чугаалашкан турлар.

Он ийиги беш чылдың үшкү чылының бирги чартыында кымның канчаар ажылдааның түңнеп көөрү-биле байырлыг хурал болуп эрткен. «Тиилелге» совхоз чүгле Кызыл районда эвес, а республикада экономика талазы-биле турүштүг, культура талазы-биле бедик совхозтарның бирээзи.

Кандыг-даа ажылда кижи чартык чыл иштинде канчаар ажылдаан эвес мен деп чүвени дензилеп көөр, санаар, шүгдүнер ужурлуг. Совхоз ол талазы-биле түңнелди үндүрген.

Эрткен алды айларда совхоз сүт бүдүрериниң планын 103.2 хуу, эъттиин 116.2 хуу күүсеткен. А дук дужаарының планын күүседири-биле бүгү хемчеглерни ап чорудуп турар. 1988 чылдың бирги чартыында бо саннарны үндүрген көргүзүг самбыразында бижээш аскан. Оон ангыда ажыл-агыйның адырлар аайы-биле тиилекчилерниң фамилияларын, аттарын кызыл будук-биле бижээш аскан.

Совхозтуң экономиказын быжыглаарынга, оон социал айтырыын шиитпирлээринге чүгле совхозтуң администрациязы эвес, а ында партия, комсомол комитеттери болгаш Советтер органнары база өске-даа хөй-нитти организацияларының улуг-хуузун киирип турары өөрүнчүг. Совхоз чамдык кижилерни кызыргаш, үүрмек черлерни каттыштыргаш, бар аргаларны санап көргеш, ооң соонда бот-акпалапывышкынче бүрүн-биле кирген.

Совхозтуң малчыннары бо чылын партияның XIX Бүгүэвилел конференциязының ажыттынарынга чедир чартык чыл планын күүседип алыр сорулганы салгаш ажылдап турганнар. Дыка хөй малчыннар конференцияны чедишкинниг уткаан. Ук конференцияның делегады Т. И. Бээвылдын өөнүң ээзи Эрес-оол Борбай-оолович Ховалыг бо чылын төрүүр 100 хойдан 109 хураганны алгаш, совхозтуң чемпиону болбушаан, Улус ажыл-агыйының чедишкиннериниң делгелгезинче баар путёвка-биле шаңнаткан. Хоочун кадарчылар Севил Моңгуш, Зоя Кужугет Э. Б. Ховалыгдан дудак чок ажылдааның демдеглеп каары артык эвес. Малчыннарның чедишкини—малды кыштаан хүр ажыргазы. Кышка оларның белеткели эки боол, чайгы үелерде төрүүр хойларны семиртип алганындан хамаарылгалыг болганы ол. Үстүнде малчыннар хойнуң баш санын чүс хуу камгалап алганнар. Эки малчын кезээде кежээзи-биле ат чедип алыр. Ындыг кижилер тывынгыр, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаар. Чайын шанааны белетке дээри ышкаш, кышка ыяк белеткелди чайын чорудуп турар. Ылангыя Эрес-оол Борбай-оолович Ховалыг боду майгынны чүдүрүп алгаш, хоюн сүргеш, Чедерниң ховузун бир кылдыр малын оъткарып чайлаар. Үргүлчү одар солуур болгаш ооң хою семис, шыырак. Мал ажылынга ооң бир чажыды ол.

Совхозтуң малчыннарының арасындан ажылынга харысалга чок, чалгаа, шүшпең, чүгле «эккелиңер», «кылып бериңер» дээр малчыннар бар. Оларга Сергей Лама-Суу, Март Салчак, Аяс Ондар, Кара-оол Сарыглар болгаш өскелер-даа хамааржыр. Үстүнде адааным эки малчыннар-биле оларның аразында ылгал чок. Одар-белчиирни база-ла Чедер ховузунда. Кыштаа безин суур чоогунда, сигеншырбиилди деңге үлештирип бээр хирезинде, чүс башка онаашттыр 46, 50 хураганнар ап, хөй хой чидирип, оор-сукка алзыр чоруктары эвээш эвес. Амгы үениң негелдезинге дүүштүр ажылдавас, боттарындан негелде чок, чүве кылырындан чалгаарап, «хүннүң даарталап» турда санныг хонук эрте бээр. Бир көөрге күс дүжүп келген боор. Ындыг малчыннарның орнунга аныяктарны мал ажылынга өөреткени дээре.

Совхозтуң удуртукчулары чартык чылдың түңнели-биле социалистиг чарыштың тиилекчилери болганнарны УАЧД-же баар путёвкалар-биле болгаш өртектиг белектер-биле шаңнаан. Чартык чылда эки ажылдап тургаш, чаңгыс хүнде чурум үрээш, бодунуң күш-ажылын бужартадып турар кижилер база бар. Сүт-бараан фермазының мурнакчы саанчызы Чечек Лакпа бир инектен 1132 кг сүттү саап алгаш, бирги черге турган. Ол чаңгыс хүнде ажылга ээзирик келгеш, бир дугаар черден—УАЧД-ге баар эргезин казыткан. Ажыл шагы үзер, ажылдан эрте чоруур, орай келир кижилер совхозтуң ажылчыннарының ортузунда эвээш эвес. Бо талазы-биле совхозта профкомдарый хемчегин ап, тайылбыр ажылын чон ортузуңга чорудар ужурлуг.

Часкы хову ажылдарынга механизаторлар, чолаачылар болгаш ында хаара туттунган кижи бүрүзү багай эвес ажылдаан. Тракторист Отук-оол Моңгуш К-700 деп трактор-биле 2200 эталон-гектар чер чарар тургаш, 2327 эталон-гектар кылдыр күүсеткен. МТЗ деп трактор-биле Валерий Моңгуш 650 эталон-гектар черни чарган. Ол ышкаш чолаачылар Борис Саая план ёзугаар 45800 тонна-километр эртер тургаш, 75158 тонна-километрни эрткен. Алдын-оол Куулар база Саяадан чыдып калбаан. Олар социалистиг чарыштың тиилекчилери болбушаан, чартык чылдың түңнели-биле өртектиг белектер-биле шаңнатканнар.

Күш-ажылга бердинген, боттарының алган социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүседип турар улуг-даа, аныяк-даа кижилер совхозта хөй. Мергежилиниң аайы-биле тиилекчи болган мурнакчыларны совхозтуң дирекциязы шаңнап, мактаан. Ынчалза даа чартык чылдың түңнелин үндүрген хуралга шаңнал алыр чамдык кижилерниң келбээни хомуданчыг болган. Хуралга келбээн кижи дээрге бодун болгаш өске эш-өөрүн хүндүлеп билбезиниң база бир херечизи болур. Моон алгаш көөрге, чурумнуң аскап турарының база бир чылдагааны ында.

Совхозтуң дирекциязы болгаш ында хөй-нитти организациялары чоннуң социал айтырыгларын шиитпирлээринге улуг-хуузун киирип турар. Чүгле бо чылдың алды айларында 12 өг-бүле чаа бажыңны алган, сес өг-бүле амыдырал-чуртталгазын экижидери-биле делгем чуртталга шөлү-биле хандыртынган. Чыл төнчүзүнге чедир он алды өг-бүле бажыңны алыр. Ынчангаш Кур-Чер суур хүн келген тудум сайзырап, чоннуң чаагай чоруунче, кижи факторунче хөй-нитти организацияларының сагыш салып турары өөрүнчүг.

Чартык чылды түңнеп тура, чедир кылдынмаан ажылдарже кичээнгейни угландырары күзенчиг. Кол күштүг мал чеминиң белеткелинче мөөңнээр. Ынчангаш дүжүт ажаалдазынга чедир мал чемиинң белеткелин бүрүн доозар дээш совхозтуң механизаторлары бар аргаларны ажыглап турар.

Чартык чылды түңнээн байырлыг хурал соонда спортчу оюннар болгаш концерт болган. Чонну мынчаар чыып хуралдадып, хөөнүн киир шаңнап, мактап каарга, кижи бүрүзүнүң хей-аъды кирип, улам эки ажылдаар сорулга-биле тарап чанганнар.

Моңгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ТОРГААЛДЫҢ ХЕМЧЭЭЛИ ӨСКЕРЛИР

Күрүнениң байлаа болур аң-мен, куш бүгүдезин камгалаары кижи бүрүзүнүң хүлээлгези дээрзин эки билир бис. Ынчалза-даа чамдык ийн-чангыс кижилер ону эки биле тура-ла, халас кежикти алыр-чиир дээн хоптак сеткил-биле аң-менни төтчеглеп, кандыг-даа чөпшээрел чок узуткап турар таварылгалар ам-даа бар боол турар.

Бо чылдың эрткен алды айларында байдалды ап көрээл. Кандыг-даа чөпшээрел бижии чок төтчеглекчи кижилер эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, аң-менни 4,5 катап хөйнү өлүрген. Алыксак-чиксек төтчеглекчи кижилер бо чылдың бирги чартыында 3 сыынны, 7 эликти, 1 хаванны чөпшээрел чок өлүрген. Мооң мурнунда чылдарда элик-хүлбүстү төтчеглекчи ёзу-биле узуткап чок кылыр чоруктар төп районнарга көвүдээн турду. Төтчеглекчи чорук бо чылын Бай-Тайга, Өвүр, Барыын-Хемчик, Эрзин, Тес-Хем районнарда нептерээн боол турар.

Күрүнениң аңныыр фондузунга когарал чедирип, хуузунда ажык-кончаа бодаар, алыксак-чиксек ийн-чангыс кижилерни илередип тывар талазы-биле ажылды ам-даа чогуур деңнелде тургуспааныындан мындыг чоруктар боол турар. Өвүр районнуң Бора-Шайда чурттап турар Михаил Дагбал, Чөөн-Хемчиктиң «Искра» совхозта Сергей Моңгуш, Барыын-Хемчиктиң Эрги-Барлыкта Анатолий Моңгуш, Өвүрнүң Торгалыг суурда Александр Допул, Эрзинде Владимир Шижээ, ол-ла районнуң Нарын суурда Валерий Биче-оол кандыг-даа чөпшээрел чок аңнап чоруп тургаш, бир-бир эликти даялап өлүрген. Оларның кижи бүрүзүн 200 рубльге торгаан.

Күрүнениң аңныыр фондузунга улуг хемчээлдиг когаралды чедирип турар төтчеглекчилерни база илередип тыпкан. Бай-Тайга районнуң Бай-Талда чурттап турар Баянды Иргит кандыг-даа чөпшээрел чок бир сыынны, бир эликти өлүрген. Ол дээш Б. Иргитке 700 рубльге торгаал онаалган. Ол-ла районнуң Кара-Хөл чурттуг Иван Хомушку үш сыынны чөпшээрел чок өлүрген дээш 2000 рубль төлээр кылдыр торгаткан. Бо үстүнде ады кирген төтчеглекчилерни аңныыр чурумун хажыдып, аңныыр фондузунга когарал чедирген дээш торгаал онаарын эргиде турган аңныыр дүрүмүн барымдаалап боттандырган бис.

1988 чылдан эгелеп, РСФСР-ниң девискээринге чаа аңныыр дүрүмүн РСФСР-ниң Аңныыр-тывыш кол эргелели ажылдап кылгаш, ону күштүг болдуруп бадылаан. Ол дүрүмге үндезилээш, Тыва АССР-ниң девискээринге аңныыр дүрүмүн чаартып, эде кылып турар бис. Чаартып кылган дүрүмнү республиканың Министрлер Чөвүлели бадылаан соонда, ол күштүг болу бээр. Ынчан ол аңчыларга, чоңга хажыдып болбас хоойлу болу бээри чугаажок.

Чаа ажылдап кылган аңныыр дүрүмү күштүг болуп кирген соонда, аңныыр фондузунга чедирген когаралдың торгаалы ийи катап улгады бээр. Чөпшээрел чок сыын, буур аткан кижилерге онаар торгаалдың түңү 1000 рубль, элик, чер хаваны өлүрген дээш 300 рубль, адыгны 400 рубль, киштини 500, морзуктуу 200, норканы 300 рубль чедир өзер. Өске-даа аң-мен, куштарны чөпшээрел чок өлүргенде онаар торгаал ийи катап улгадыр.

Аң-меңнивистиң баш саны ховартатпас, ооң өзүп көвүдээрин чедип алыр, төтчеглекчи чорук-биле демиселди күштелдирер дээш чон ортузунга тайылбыр ажылын калбартып чорударын үе негеп келген. Төтчеглекчилер-биле демиселди улам күштелдирип, алыксак-чиксек ийн-чангыс төтчеглекчилерни илередип тыпкаш, оларның күрүнеге чедирип турар когаралын ажык-чарлыг болдурар ужурлуг бис.

Альберт САНЧАТ,
республиканың Аңныыр-тывыш ажыл-агый эргелелиниң улуг охотоведи.

БЮРОКРАТИЗМ—АРАВЫСТА

Шаанда мен соңгулда кампаниязынга бодумнуң шаам-биле киржип чордум, көдээ Советтерже сургакчылап шаг болдум. Соңгулданың чарын хандырар, ооң политиктиг ужур-уткази соңгукчу бүрүзүнге чедирер дээш чон аразынга дүн-хүн чокка ажылдаар чүве болгай.

Ам-даа мындыг, бүгү соңгукчуларның данзызын алфавит ёзугаар тургузар, ол бүгү белен болу бээрге, соңгулда участогунга азып чарлаар. Соңгулда эртер черге кижилер үстүр эвес, дежурныйлар ында үргүлчү турар, билдинмейн барып болгу дег айтырыгларны тайылбырлаар. Агитаторларның идепкейи дыка бедик турган, олар хей-аът-биле ажылдап, чонну сорук киирип турар болур чүве. «Соңгулдага сургакчылаар сoруктуг-ла агитатор» деп ырлап турганы ужурлуг чүве. Округтар хуралдары, депутатка кандидаттар-биле ужуражышкыннар улажыр.

Бистиң Чербиде көдээ Советтиң девискээринге, соңгулдалар хирелиг эрткен ийин. Оон бээр кезек үе эрте-даа берген болза, соңгулдаларның келир кампаниязы саадаар эвес, өөредиг-даа болур ыйнаан, ынчангы байдалдың дугайын бижидим.

Соңгулда болур хүнну чүгле солуннар дамчыштыр билип алдым. Кымны депутат кылдыр соңгуурунуң белеткел ажылынга чаңгыс чер-чурттугларым, коллуунда мен ышкаш, киришпээн боор, парторганизацияларга, үстүнде турар органнарга дугуржуп, сүмележип каапкан эрги чаңчыл ёзугаар эрткен ышкаш. Соңгууру-биле чедип кээп, бюллетеньни номчуп көрдүм: Валентина Николаевна Брюханова. Ол дээрге соңгуур кижим болган. Мээң-биле кады чораан өөм ишти, караа чедер эвес, кымны соңгуурдур бис,— деп, айтырып-даа турду. Оон бадылап кааптывыс.

Айлар, харын-даа бүдүн чыл эрткен. Ол үениң дургузунда депутат кижи мен деп кым-даа бистиң бажыңывыстың эжиин ажыдып көрбээн ийин.

База бир мындыг таварылга болду. Час. Эртен удуп чыдырымда эжик-даа соктавайн аныяк ийи херээжен кире халып келди, туруп бадылаар деп олар бисти далаштырды. Хеп кедер чай-даа чок, ак хевим-биле туруп кээп, чүнү бадылаарын айтырдым. Бадылаар кижиниң адын бюллетеньде бижип кааның чугаалады. Дүрген номчуптар хире кёрам көскү эвес, чер кыры база четче чырываан. Келген улустарның хааржаанче бюллетеньнеривисти суккулапкан бис.

— Чаа, кадай, кымны бадыладың?—дидим.

— Таң ыйнаан, айыткан хааржаанче суп-ла кагдым — деп мындыг.

Эрткен чоокку хүннерниң бирээзинде Валентина Николаевна Брюханова бир эштиг паспорт чурумун хынап чор бис деп келген кижи. Эжин силерниң депутадыңар кижидир ийин диди.

— Оо, депутадывыс-тыр силер аа?— дээш холун туттум.

Суурнуң бир кезек черинде шупту кырган кижилер чурттап турар бис. Биске кандыг-даа агитатор деп кижи кээп көрбээн, округ хуралының, депутаттың отчёдунуң дугайында айтырыгларны дыңнавадывыс-даа.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел чорудар дежурныйларны көдээ Советтиң күүскому тургусканыйын сураан дыңнаан бис. Кижилерниң аразынче кирип, чоңга агитация чорудуп турар партия, көдээ Совет, ажыл-агый активинге черле таваржып көрбээн чүве болгай, оларның чамдызын танывас-даа мен. Чербиде девискээр аайы-биле партия эге организациязы бар деп дыңнаан мен. Ооң секретары кым ирги? Чамдык дарга шинчилиг кижилерниң бараанын көөрге дүжүметсини аажок. Олар кырган улусту херекке кайын алыр боор. Чугаалажыр хире «чааш» кижиге таварышпадым. Негээр, хеме таварыыр байдал бар болдур ийин. Чагырып-дужаар чаңчылдың күштүүн, амыдыралдан ооң адырылбайн турарын көрүп-ле чор мен.

Роман ОЧУР-ООЛ.
Күш-ажылдың хоочуну.

ШЫНЫ-БИЛЕ АЛЫРГА

«Шын» солуннуң арнынга «Күүском секретарының хүнү» деп арынны номчуп танышкаш, бодумнуң бодалдарымны бижикседим.

Күүском секретарынга ажылдаанымдан бээр 20-ги чылче кирип тур мен. Бо чылдарның иштинде секретарь кижиниң ажылынче сагыш салып, ооң дугайында солун арнынга бирден бирээ чокка бижээнин бир дугаар көрүп, ону сонуурган номчудум.

Шыны-биле чугаалаар болза, көдээ Совет күүскомунуң секретарының ажылын кижилер чедир билбес болур чүве. «Секретарь ажылы магалыг-ла, чүгле шынзылгалар бижип олурар» деп санаар, херек кырында ындыг эвес, ооң кылыр ажылы кончуг хөй. Ол дугайында харын солун арнында бижээн-дир. Келген чоңга янзы-бүрү шынзылгаларны бижип турунда, херек кырында кылыр ужурлуг организастыг-массалыг ажылдар кылдынмайн чыдып калыр. Бо чүүлдерни болдурбас дээш кандыг ажылдарны кылыр болза экил?

Сөөлгү үеде чоннуң социал хандырылгазынче партия улуг сагыш салып турарындан янзы-бүрү мооң мурнунда турбаан пособиелер, чиигелделер немежип турар, ынчангаш чоңга бээр шынзылгалар кызырлыр туржук, улам өзүп турар.

Бистиң көдээ Советте 3 суур бар. Чылдың эгезинден эгелеп май айга чедир бир хүнде көдээ Советке 30-40 кижи шынзылгалар бижидип келирлер, а бир кижиге бээр шынзылганың саны 6—7 чеде бээр. Ынчангаш сөөлгү чылдарда неделяда 2 хүнде шынзылгалар биживейн, ол хүннерде организастыг ажылдарны кылып турар бис.

Секретарьның кол ажылын кылырынга шаптыктыг, хөй үени чарыгдап турар бир чүүл —чондан чыып алыр камгаладылга төлевири, көдээ ажыл-агый үндүрүү, бот-онаалда үндүрүү боор турар. Мону чүгле чыыр эвес, чыгган соонда эңмежок квитанцияларны чара бижиири база бар. Бо үндүрүглерни чыырга чамдык кижилерниң бериксевези база кончуг болур. Бо үндүрүглер чыылдазынга активти, депутаттарны-даа киириштирип турар мен.

Ылангыя депутаттар Мунзук Күскелбаа, Владимир Чозутту, Баз-оол Күнзенмаа, идепкейживис Ульяна Сандан, өскелер-даа биске дузаны чедирип турар.

Ынчалза-даа көдээ Советтиң ажылдакчылары кижилерден акша-көпеек айтыртынып чоруурга бергези аажок. Үндүрүт төлээри хамааты кижиниң бодунуң хүлээлгези. Ол бир эвес малды тудуп турар азы хуу бажыңныг болза, көдээ черде чурттап турар болганда, боду кээп төлээр апаар.

Бистиң көдээ Советтиң девискээринде 2 суурда (Арыскан, Арыг-Үзүү) ажаалга кассалары бар. Чондан үндүрүглерни дыңнадыглар ёзугаар ажаалга кассаларын таварыштыр төлеттирзе кандыгыл деп? Бир эвес ажаалга кассазы чок суурлар болза, совхоз бухгалтериязындан данзы ёзугаар тыртып бээр болза, улуг идиг болур.

Көдээ Советтиң сессияларын эвээжедир деп саналга база каттыжар мен. Чүл дээрге бистиң көдээ Советтиң сессияларынга хүлээп ап турарывыс шиитпирлерниң чартык кезин саазын кырында артпышаан боор турар. Бир сессия эртерге, ону протоколдап, шүгүмчүлелдиг саналдарны ажылдап кылып, шиитпирлерни күүседикчилерге чедиргеш, ону контрольдап четтикпейн турда-ла, өске сессия эгелээр, өске шиитпир хүлээп алыр бис.

Татьяна МАНДАН-ООЛ.
Улуг-Хем районда Арыг-Үзүү көдээ Советтиң күүскомунуң секретары.

ХОЙЖУГА

Мал продукциязын көвүдедири хойжудан эгелээш, тускай эртемниглерге чедир кижи бүрүзүнүң тывынгыр ажыл-херээнден хамааржыр. Ынчангаш ажылдың алыс түңнели чүгле ажыл-агыйжы эвес, а харын зооветеринарлыг хемчеглерниң дээштииинден болгаш хойжунуң билииниден, дуржулгазындан хамааржыр. Хойжу кижи чылдың бүгү эргилдезинде малды чемгерер, ажаарының чурумун хажытпайн шиңгээдип алыры чугула айтырыг болуп турар.

Моон чугула ужурундан Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр комитединиң мал ажылының килдизиниң тускай эртемниглери Б. Балчир, И. Беляков, Ш. Моңгуш олар «Хойжуга сүме» деп чаа солун номчугашты тургусканнар, ооң чырыкче үнген тиражы — 5000 кезек.

«Хойжуга сүме» — төрүүр хойларны, кошкарларны ажаап-азыраарынга, чаш хураганнарны менди деруктуразынга, чамдык аарыглардан малды баш удур камгалап, эмнеп, дуза чедирериниң аргаларын чымыштыг хойжуларга сүмелеп турар.

Сандан САНДЮ.
Номчукчу.

ХӨЙ-ЛЕ БОЛЗА...

Тес-Хем районда «О. Шынаа» совхозтуң хоочун малчыны Өдекей Доктугунуң чайлаа Хоолу-Хемниң Узун-Ойда турар. Ында оът-сиген эки үнген. Хойжу анаа малын эрте-ле кыргыдып, чугдургаш чеде берген. Кадарган ирттериниң бирээзиниң-не ортумак деңзизин 45—50 килограмм чедирер дээш малын одарладып кадарып турар.

Бо малчынның бир эки чаңчылы болза, кыштагдан көжерде ында хамык чүүлдү белеткеп каар. Ө. Доктугу келир кышка 15 тонна сигенни база 5 тоннадан эвээш эвес көк-суланы белеткеп алыр хүлээлгелиг. Чүгле оон-биле кызыгаарлаттынмас, харын сигенни 20—30-даа тонна чедир белеткээри-биле ам оолдары-биле демнежип алгаш сигеннеп кирипкен.

Найгын-оол ДАМДЫН.
Өвүр район.

ЧӨПТҮГ ЧОРУКТУ БАРЫМДААЛАП...

Хүндүлүг редакция!

Апрель 26-да «Шынга» үнген «Күүсеттинмээн чагыг» деп чүүлүмге хамаарыштыр өөрүшкүлүг медээни силерге дыңнадып ор мен. Совет тургузуг килдизинче телефон-биле дамчыткан-даа болзумза, байдалды тода билип алыры-биле чагаа база бижип орарым бо.

Мээң чагаамны «Шынга» үндүргени «Северовостокэлектромонтаж» трестиң Шагаан-Арыгда участогунга бажың бээринге сөөлгү идигни берди. Хооркүүскомнуң секретары Хоюг Өктек-ооловна Даржайга очулдурткаш, «Шынның» ол номерин тудкаш, хооркүүском даргазы Сергей Фёдорович Киреевтен черле салдынмадым эвеспе.

Даргам ам-на ол айтырыгны шиитпирлеп берди. 12 аал чурттаар чаа дужааттынган бажыңдан бир өрээл бажыңны «Северовостокэлектромонтаж» участогунга хуваап берди. Ол бажыңны Шагаан-Арыгның № 8 училищезин 1984 чылда доосkan электромонтажник Сергей Тюлюшевич Кызыл-оолдуң өг-бүлезинге коллективтиң иштинде оочур ёзугаар бердивис. Өг-бүлезиниң кижи санын (бир айлыг чаш уруглуг), участокка ажылдаан стажын, бажыңга оочуруң — бо чүүлдерниң шуптузун сагып, социал чөптүг чорукту барымдаалаан. Солунда ады кирген Нурали Маннаков ол участокка 1985 чылдан эгелеп ажылдаан. Ол өг-бүле кыш удур вагончикке чурттай бээрге, хөй уруг-дарыглыг улус боорга, оларны Кызыл-оолдардан бичии мурнадыр-даа болза бажың ап бээр бодап турганым ол. Ам Маннаковтарның өг-бүлези «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң общежитиезинден өрээл алган, ында чурттап орлар. Улуг уруу школада өөренип турар, бичиизи 7 айлыг (3 уруглуг) өг-бүлеге 1 өрээлге чурттаары берге болбайнаан. Ынчалза-даа эрги хоорайда, чаа хоорайның общежитиелеринде олар дег, олардан дора-даа байдалда өг-бүлелер хөй болгай. Бо бажыңны Кызыл-оолдарга бергенинге коллективтен кым-даа удурланмаан, Маннаковтарның херээжен өг ээзи безин «ам-на бистиң мурнувуста кижи чок, оочуру бисти мурнааны шын чүве. Манаар болган-дыр бис» деп орар чорду. Общежитие-даа болза, вагончиктен ылгалы улуг-ла болгай. Чоң шупту бергедеп турар чүвени черле кызып манаар апаар.

Немеп каар бодаан чүүлүм болза, бажың айтырыы бергедежип-даа болза, шиитпирлеттинип турар-дыр, ам «Северовостокэлектромонтажтын» ажылчыннарындан «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң өске тудугжулары-биле бир деӊ шудургу ажыл негеттинип турар. Оон эрги хоорайда эмнелгениң, школаның, автотранспорт бүдүрүлгезиниң ам-даа 140 хире аалдың көжери, чаа хоорайда өске-даа өг-бүлелерниң бажың айтырыын шиитпирлээри дорту-биле хамааржыр. Эрги хоорай көжүп кээрге, район төвүнге туттунар тудуглар ам-даа хөй. Социал-культура объектилерин санавайн, чаңгыс Тываның цемент заводунуң тудуун айтып каарга-ла чөтчир боор.

Ол заводтуң электромонтаж ажылдарын кылыр ажылчыннар ам бо бажың ап берип турарым оолдар-ла болгай. Профессионал-техниктиг училищелерниң доозукчулары дооскан мергежили-биле ажылдавас, тудугга ызыртынмас дээр-ле болгай бис. Ажылдаар, чурттаар байдалды тургузуп бербейн чыткаш аан. Шагаан-Арыгда «СВЭМ»-де № 8 училищени 1984 чылда электромонтажник боол дооскан Андрей Чедер-оол, Анатолий Моңгуш, Олег Чымбал-оол, Сергей Кызыл-оол шупту мергежили-биле ажылдавышаан, боттарының, уругларының, уругларының уругларының чурттаар хоорайын тутчуп, боттарының улуг-хуузун шаа-биле киирип чорууру оларны бажың-балгат-биле хандырып турар кичээнгейде база деп бодаар мен. Чедер-оол Моңгуш, Анатолий Моңгуш, Сергей Кызыл-оол «СВЭМ»-ден бажың алган, Чымбал-оол эрги хоорайдан көшкен. Олегти дүрген көжүрзүн деп дилегни хооркүүскомче база киирдивис.

«СВЭМ»-ниң девискээринде ам уруг-дарыг чок бир өг-бүле, Ак-Довурактан боттаңнаан бригадир чурттавышаан. «Дош шимчей берген» дээр болгай, айтырыгны моон-даа ынай шиитпирлээрин кызыдар мен.

Кысказы-биле бодум дугайында. «Тыва специалист-ле болгай, чуртундан ырап кайнаар баарыл бо» дээн ышкаш хөөннер бистиң хоорайда, районда, республикада-даа удуртукчу даргаларда бар. Ылап-ла төрээн чуртундан кижи кайнаар баар деп, ылап-ла ол черниң төлептиг оглу, кызы болза. Ону ажыглап чамдык даргаларывыс тус черниң чиңгине специалистеринге бажың-балгат бээрин соңгаарладып, дуу кайы ырактан келген та специалист, та специалист эвес улузунга шупту эки байдал тургузары чажыт эвес-ле болгай. Мени база бир өрээл бажың берип кааш, мынчап турар даргалар бо.

Шагаан-Арыг хоорай Советтиң депутады мени баштайгы дузазы дээш «Шын» солунга өөрүп четтиргеними илереттипшаан, моон-даа ынай ажыл-агыйымга, депутат хүлээлгем күүседиринге бергелер туруп келзе, «Шын» дузалажыр боор деп идегелим илереттим.

Мерген АНАЙ-ООЛ.

Специалиске сөс

«КОШ-ХИН» ААРЫЫ БАР БЕ, ЫНЧАШ?

«Кош-хин» деп аарыгга хамаарыштыр Адыг-Түлүш Бегзиниң материалынга база Агроүлетпүркүркомнуң ветеринария килдизиниң улуг мал эмчизи Шыдар Моңгуштуң «Шын» солунга анаа харыы-тайылбыры үнген болгай. Бо ийи материалдың дугайында бодумнуң бодалдарымны бижикседим. Мен мал эмчизи болуп, 20 ажыг чыл дургузунда ажылдадым. Ол үеде «кош-хин» аарыы база-ла таваржып турган. Ындыг болза-даа ооң дугайында ветеринария талазы-биле кандыг-даа материалда бижээнин черле тыппаан мен. Ынчангаш ам «кош-хин» аарыы деп диагноз тургузар дугайында бистерде, ветеринария ажылдакчыларында, кандыг-даа үндезини чок деп дуржулгамдан түңнел үндүрген мен.

Чамдык эштерниң бодап турары-биле алырга, ол болза, бүдүрүкчү малдан төрел дамчып тыптыр деп турар. Мен ындыг бодалдың чүгле эвээш кезиинге каттыжар мен. А Агроүлетпүркүркомнуң специализиниң тайылбыры-биле алырга, чаа төрүттүнген анай, хураганнарның хинин кескеш, арыг-силиг эвес ажааганындан «кош-хин» аарыы тыптыр деп турар-дыр. Чаш малдың хинин арыг-силиг кылдыр, хир-чамга дээспейн, ону кезер, ажаары шын, ол дээрге, ветеринарияның дүрүмү-дүр. Ындыг-даа болза, чаңгыс курсчу эжим Шыдар Моңгуштуң бо тайылбырынга долузу-биле каттышпас мен. Чүге дээрге мындыг таварылганы мынаа чугаалаайн: 1979 чылда бистиң «Мөген-Бүрен» совхозтуң сарлыкчызы Иргит Бадыраанының чаа төрүттүнген бызаалары 4-5 хире хонгаш, незин-даа эммес, ишти тыртылчак, бажы доңгагар, дөрт даванын беле базып алган тургулаар. Ооң кыжыктааш өлүп каар турган. Районда мал аарыгларынга удур демисел чорудар станцияның ажылдакчыларын ынчан чалап эккелгеш, ол аарыгны тодарадып чадап, пат болган бис. Улуг назылыг кижилер-биле-даа сүмележип турдувус. Бызааларның иштин казып көрген бис. Баар биле хини арасында дамыр-биле тудуш, ол дамыр бызааның иштин шуут-ла киржелдир тыртып алган болур чораан. Ол кириш чаш малдың баарының ажылдаарынга, чүрек, тыныш органнарынга, малдың шимчээринге черле аажок шаптыктыг болуру чугаажок.

Ынчан ол бызаалар аажок кошкак, нелери арган оларның сулу ээзэш турганын эскерген мен. Бистер өлген бызааларны шинчип көргеш, сүмележкеш, «кош-хин» аарыындан өлген деп түңнел үндүрген бис. Ынчалза-даа чогум отчёт майыынга оларны «кошкак төрүттүнген» деп бижип турдувус. Ооң соонда ол-ла коданга «кош-хин» аарыының демдектери бар ийи бызааны хоочун малчын, ам пенсионер Иргит Комбунуң сүмези-биле дөрт даванындан кажаага белдире тырткылапкан бис. Ынчаптарга, бызааның иштинде бир-ле чүвениң үстү бергени дораан билдингир чорду. Ол ийи бызаа өлбейн барган.

«Кош-хин» аарыындан өлүп турар анай, хураганнар хөлүн эрттир кошкак, ырбыска болур чүве бо, а нелери база-ла арган-дорган, төлүн тоттурбас азы шуут албас боор чораан Иргит Бадыраанын ол кодану-биле чүнү кылгаш бис ынчаш? Ынчан бода мал бригадири Намзын Хүреш-оол-биле дугурушкаш, ол-ла чазын коданга турган улуг буганы өлүргеш, ону ниитиниң чеминге чарыгдадывыс. Ооң соонда коданга аныяк бугаларны салгаш, малчынны мурнуку черинден өскээр чайлаглаттывыс. Ыймааты-Бажы деп черге чылдың бүгү шаг-үезинде чаңгыс хем бажынга, сарлык чедир семиривейн турган. Сарлык бугалары чазын май ай төнчүзүнде кодандан ырап, тайгаларже үне бээр, күзүн август-сентябрь айда олар коданга каттыжып кээр болгай. А Иргит Бадыраанын бугазы ындыг эвес, үргүлчү сарлык-биле кады чоруур, коданынче өске бугалар база чагдатпас турган. Ынчангаш буга боду база төрүүр сарлыктар-даа черле арган турганы-ла илдең. Малдың адалыы арган болганда, төлү ие иштинге чорааш өзүп боттанырынга чугула бүдүмелдерни хин дамчыштыр чедир албазы билдингир. Ынчангаш олар ырбыска, арган болганының уламындан төрүттүнген дораан херлирге ыяап-ла үстү бээр ужурлуг хин биле баар арасында дамырны үзе херлип шыдавас болур. Даразында чылын ол коданның көргүзүү эки—100 сарлыкка онаашттыр 86 бызааны малчын камгалап алган ийик.

Ам шээр малдың чаш төлүнге хамаарыштыр каш сөс: анай, хураган бүрүзүнүң хинин кезер, эм-дом-биле чаар, хир-чамга, доозун-довуракка дээспези херек кырында боттанмайн турар болдур ийин, республиканың кайы-даа булунунда малчыннар ынчалдыр күш четпейн турар дизе частырыг эвес боор.

Бир эвес хин дамчып, хир-чам киргеш, «кош-хин» аарыы тыптыр дээр болза, ол массалыг болбас ужурлуг, а херек кырында ол аарыгдан — мал төлү массалыы-биле өлүп турар. Ол ышкаш «кош-хин» аарыы кодан бүрүзүнге эвес, ийн-чангыс, хамыктың мурнунда бир дугаар төрүп турар малдыг коданнарга таваржыр.

Ынчангаш, мээң бодап турарым-биле алырга, ону практикага көрген мен, «кош-хин» аарыы деп ындыг тускай аарыг чок. Ооң тыптып кээриниң чылдагааннары мындыг:

бирээде, бүдүрүкчү база төрүүр-даа малдарны чогуур негелдезинге чедир семиртип ап шыдавазывыста;

ийиде, кошкарларны, хуналарны эдержилгеге эки белеткевейн, оларны үр үеде солувайн турарывыста;

үште, төрүүр малдың ажаалда-хайгааралы багайында, чамдык таварылгада төрүүр коданнарга дус безин үзүктели бээри чажыт эвес-ле болгай;

дөртте, мал ажылының депшилгелиг, амыдыралга бедун бадыткап шыдаан технологиязын — малды тарып боозадырын бистиң районда үнелевейн турарында.

Бистиң чамдык малчыннарывыстың бадыткап турары-биле алырга, бир дугаар төрүүр малдың төлү черле эвээш болур дижир. Ол база шын эвес: семиртилгези эки болур болза, бир-даа... дөрт-даа дугаар төрүүрү дөмей, онча-менди, улуг, шыырак болур. Ол дугайында мурнакчы малчыннарның дуржулгазы бадыткан турар.

Бистиң чамдык малчыннарывыс коданнарынга шинчилеттинмээн азы хураган кошкарларны зооветспециалистерден чажырып салып алыры чажыт эвес болгай. Чижээ, бруцеллёз аарыг кошкарны хойга салып алырга, ооң төлү кандыг болуру билдингир болгай. Хураган кошкарның төлүнден чүнү кордаарыл? Ынчангаш ам мал ажылының бүгү технологиязын эртемге, амыдыралга база мурнакчы арга-дуржулгага үндезилээш, зооветспециалистер болгаш малчыннар боттары үениң негелдезинге дүүштүр ажылдаар болза, «кош-хин» аарыы дээн ышкаш ындыг аар-саар аарыглардан малдың өлүп хораар чоруу дыка-ла кызырлыр ужурлуг.

Кара-оол УСПУН.
Мал эмчизи. «Мөген-Бүрен» совхозта профком даргазы.

ЧАРТЫК ЧЫЛДЫ ТҮҢНЭЭН

Бай-Тайга районда «Тээли» совхозтуң малчыннарының чартык чылды түңнээн хуралы совхозтуң сүт-бараан фермазының чайлаанга болуп эрткен. Аңаа он ийиги беш чылдың үшкү чылының бирги чартыында совхозтуң малчыннарының канчаар ажылдааның дугайында илеткелди совхозта профком даргазы Адыг-оол Хертекович Сүрүң кылган.

Совхозта шээр малдың чээрби сес, бода малдың он болгаш чылгының база сарлыктың бир-бир коданнары бар. Ниитизи-биле 40 кодан. 38 коданның малчыннары бажыңнарда, чүгле 2 кодан өглерде чурттап турар. Оларның ниити культурлуг байдалы багай эвес. Чунар-бажыңнар ажылдап турар. Радио, телевизор, приёмниктер кодан бүрүзүнде бар. А өреге бүрүзү тус-тус чагыдылгаларлыг, солун, сеткүүлдерни номчуп турар. Оларга көжер кино, библиотека, оюн-концерт болгаш кижи база мал эмчилери доктаамал барып, практиктиг дузаны чедирип турар. Малчыннарның уруглары садиктерде болгаш күрүнениң долу хандырылгазында өөренип, чурттап турарлар. Ынчалза-даа социал айтырыглар талазы-биле чедир шиитпирлеттинмээн ажылдарывыс ам-даа хөй. Чижээ, малчын кодан бүрүзүнге электри чырыын четче киирер дээш тускай бригада быжыглаттынган-даа болза, чырык кииртинмээн. Малчыннарның өөредилгези чогуур негелдеге четпес. Ында 3 кезек черде кызыл-булуңнар ажылдап турза-даа, чедир дериттинмээн, соок, чылыглаашкын багай, а Шат болгаш Эдер-Куйда кызыл-булуңнар ажылдавайн кыштаан. Тудут улузу, аныяк тудугжу Анатолий Дамба-Сүрүнович Чаңгылапка удурткан бригада, амгы хүннерде үстүнде ажылдарны кылырын хүлээнген дээрзин А. Х. Сүрүң демдеглээн.

Үстүнде коданнарда 1260 баш мыйыстыг бода мал, 9340 ажыг баш хой болгаш өшкү, 231 баш чылгы болгаш 303 баш сарлык бактаап турар. Бирги чартык чылда мал бажын өстүрер талазы-биле малчыннар багай эвес ажылдаан. Чижээ, 1260 баш мыйыстыг бода малды 1358 баш азы 107 хууга, ооң иштинден төрүүр малдың чаш төлүн камгалап алыр талазы-биле 111 хуу кылдыр күүсеткеннер. А төрүүр 8250 хойдан 10585 хураганны азы 128 хууга, 1090 баш өшкүден 829 анайны, 79 беден 61 кулунну, 107 сарлыктан 114 бызааны ап, ол талазы-биле планның 106 хууга күүсеткеннер.

Совхоз чартык чылда күрүнеге эът дужаар планын 114 хууга, сүттү 105 хууга, а дүктү 117 хуу кылдыр ажыр болгаш долдур күүсеткен. А аныяк кадарчы Владимир Иргит чүс баш хойга онааштыр 97 хураганны, Опакай Хуусаал, Маадыр-оол Мукулай олар база тус-тузунда эки камгалап алганнар. А Карим Чүдүк төрүүр дуңгуш хойларындан чүс башка онааштыр 75 хураганы камгалап алган. Дуңгуш хойдан ол багай эвес көргүзүг. Комсомолчу аныяк саанчы Сайлык Иргит хол-биле бир инектен-не 1072 литр сүттү саап ап, ферманың чемпиону болган. Ол ферманың үлезилекчилери, хоочун, арга-дуржулгалыг саанчылар Караш Сагды, Севилбаа Салчак, Чылбак Куулар, Бүрбүштей Бопан-оол болгаш өскелер-даа үстүнде чемпиондан дудак чок ажылдап, оларның дагдыныкчылары боол, ферманың ажыл-ижинге ам-даа карак кызыл киржип, коммунистиң бедик үлегер-чижээн көргүзүп турарын хуралга онзалап демдеглээн. А ында районга каш дакпыр шүгүп, шаңналдыг черлерни доктаамал ап келген аныяк мөге, ам саанчы Анатолий Начын-оолович Куулар инек саар талазы-биле хоочун саанчылардан дудак чок ажылдап турарын хуралга демдеглээш, тускай шаңналды тывыскан. Комсомолчу Анатолий Куулар чоокта чаа саанчылап эгелээн-даа бол, бир инекке онааштыр хол-биле 1068 литр сүттү саап ап, үстүнде чемпион кыс, комсомолчу Сайлык Иргитке 4-ле литр сүт чедир сагбайн барган.

Амгы бо эде тургустунуушкунуң үезинде база ажыл-агыйны орулга-чарылгаже киирип турар үеде, чамдык эки чүүлдер бар-даа болза, негелдеге ыракта четпес болгаш эде кылыр, эде тургустунар ужурлуг ажылдар ам-даа хөй. Чижээ, бирги чартык чылда янзы-бүрү чылдагааннар-биле дыка хөй мал өлүп хораан болгаш оор-сукка алыскан. Ону акшалыва шилчидерге 43225 рубль. Ол улуг каража дээрзи билдингир. Ооң-биле чергелештир, тудугжулар, специалистер, механизаторлар болгаш агит-кварталдар база суурнуң чурттакчы чонунуң совхозтуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге киирип турар үлүг-хуузунуң дугайында каксы демдеглээн.

Хуралга он ажыг малчын санал-оналдарын берген. Олар колдуунда-ла мал ажылында чедиишкиннерниң болгаш чедер-четпестериниң дугайында база сиген кезилдези болгаш кыштаглаашкын айтырыгларынга доктааганнар. А совхоз директору Серекей Сонамович Хертек малчыннарның бот-идепкей чок чоруунуң дугайында болгаш ажыл-ишче хайнылап кирбес, чүгле «Эккелиңер!», «Белеткеп бериңер» дээр хөөннерден, азырадыкчы чоруктан доп-дораан уштунар болгаш кажаа-хоразын-даа, сигенин-даа база хоюн-даа малчын кижи боду кыргып, кылырының дугайында шыңгыы чугааны кылган. Бо чылын хой кыргыыр күзелдиг кижилерниң эвээш болганындан Бии-Хем районнуң «Эрбек» совхозундан кыргыыкчылар чалап, совхозтуң хоюн кыргыдар ужурга таварышканын директор шүгүмчүлээн.

Салчак САРЫГ-ООЛ.

«Тиилелге» совхозтуң МТМ коллективи эде тургустунуушкунну боттарының тодаргай ажыл-ижи-биле деткип, үлүүн киириштирип турар. Коллективтиң ажыл-ишчилери бо чылын күш-ажылды организастаарының чаа аргазы — аренда керээзи-биле ажылдаарынче кирип, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаары, септелге ажылын амгы үениң негелделериниң ёзугаар эки шынарлыг чорудары, септелге материалдарынга камналгалыг болуру, техниканы, дериг-херекселдерни хумагалыг эдилээри болгаш өске-даа чүүлдерни социалистиг чарыштың негелделеринге кииргеннер.

— Аренда керээзин ёзугаар ажылды дидими-биле шиңгээдирин чугулалап көрүп турар бис, чүге дээрге ол боттуг түңнелдерни бээр, бо чорук күрүнеге, совхозка болгаш ажылчыннарның боттарынга-даа ажыктыг, сонуургалды бедидер — деп, ында хоочун механизатор Михаил Өктек-оолович Моңгуш чугаалаар болду.

Чоокта чаа ужурашканывыс бо механизатор бодунуң совхозунга чээрби ийи чыл трактористеп, комбайнерлеп, сөөлгү үеде МТМ-де янзы-бүрү ажылдарны чорударынга бир кол кижи болуп турар. Ол ында автоэлектрик, аккумуляторщик, аппаратчик болуп, кандыг-даа ажылдарны эки шынарлыг кылып, аныяктарга бодунуң арга-дуржулгазын дамчыдып берип чоруур. Ай санында планныг даалгаларын 117 хуу күүседип келген.

Амгы үеде коллективте ажылчыннарның хөй кезии холушкак мергежилдерни шиңгээдип ап, бот-боттарын солчуп ажылдап турарлар.

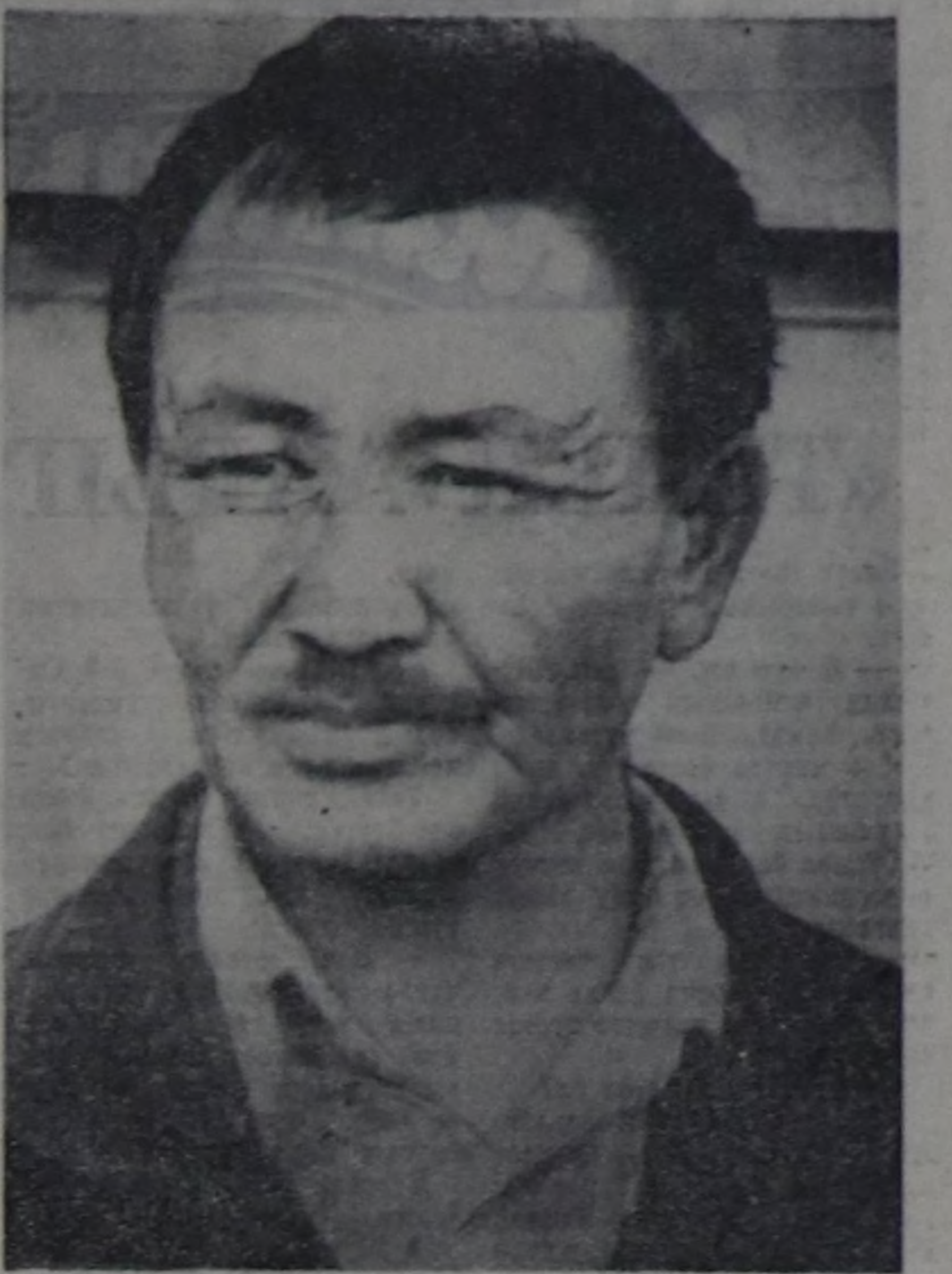

МТМ-де ажыл-ишчилерге таарымчалыг кылдыр социал айтырыгларны база шиитпирлеп турар. Чунар душту боттарының күжү-биле кылып алган, идик-хеп солуп кедеринге таарымчалыг гардероб, кабиналар-биле хандыртынган. Бо бүгү ажылдарга 1-ги класстың механизатору Михаил Моңгуштуң киирип турар үлүү база бар.

Валентина МААДЫР.

ЧУРУКТА: механизатор М. Ө. Моңгуш.

Иван ДАМБАНЫҢ фотозу.

Профоблчөвүлелдиң президиумунда

ОРГАНИЗАСТААР, КОНТРОЛЬДААР

«Ажыл-агыйны чорударының болгаш бот-башкарылганың чаа байдалдарының үезинде профэвилел эге организацияларының ажылының дугайында» ВЦСПС-тиң II пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле чурт үлетпүр болгаш коммунал-амыдырал бүдүрүлгелериниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң ажылының дугайында отчёдун профоблчөвүлелдиң президиумунга дыңнаан.

ВЦСПС-тиң II пленумунуң шиитпирлерин күүсетпишаан, экономиктиг болгаш социал сорулгаларны шиитпирлээринге профэвилел комитеттериниң салдарын күштелдирер сорулга-биле оларның ажылын эде тургузарының хемчеглерин профэвилел обкому боттандырып турар.

Ук пленумнуң материалдарын профэвилел комитеттериниң даргаларының хуралынга чугаалажып көрген, профэвилел обкомунуң чанында доктаамал ажылдаар семинарга база өөренип, профэвилел хуралдарынга, обкомнуң пленумунга чугаалашкан. Профэвилел организацияларының ажылының стилин болгаш методтарын сайзыраңгайжыдарының, ажылчы чоннар ортузунга кижизидилге ажылын күштелдирериниң айтырыгларын президиумга сайгарып көрүп, контрольдап келген.

Эде тургустунар болгаш социалистиг чарышты сайзыраңгайжыдар талазы-биле ажыл бо адырның бүдүрүлгелеринде болгаш организацияларында уламчылап, социалистиг чарышка эчис түңнелдерже угландыр ооң негелделерин эде көрген. Адырның 8 бүдүрүлгези долу бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланышкын ёзугаар ажылдап турар. Бо аргаже шилчиринге 44 бүдүрүлге белеткенип турар. 54 бүдүрүлгеде, 25 цехте күш-ажылчы коллективтерниң чөвүлелдери тургустунган. Бо чылдың коллективтиг керээлери ажылдап кылдынган болгаш хүлээп алдынган.

Профэвилел комитеттери ажылдың ажык-чарлыг чоруун күштелдирип, хүлээп алган шиитпирлерин хөйге билдингир, көскү болурун чедип ап, бажың оочурунда турар ажыл-ишчилерниң даңзызы, путёвкаларны хуваазы болгаш өске-даа чүүлдерни чарлап, дыңнадып турар.

ВЦСПС-тиң II пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле үстүнде адаанывыс обкомнуң ажылында шыңгыы четпестерниң барын профоблчөвүлелдиң президиуму демдеглээн. Бот-башкарылга болгаш бот-акшаланышкын үезинде социалистиг чарышты организастап турарында четпестер хөй. Күш-ажылды организастаарының коллективтиг хевирлерин хөгжүдеринге обкомнуң, профэвилел комитеттериниң салдары ам-даа кошкак. Бедик түңнелдер чедип алырынче угланган шаңнал-макталдың дугайында чарыштың негелделери чамдык коллективтерде эде көрдүнмейн турар.

Күш-ажылчы коллективтерниң чамдык чөвүлелдери план ёзугаар ажылдавайн келген. Бай-Тайга районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде күш-ажылчы коллектив чөвүлелин профэвилел комитединиң даргазы боду баштап турар. Коллективтиг керээлерни чамдык коллективтерде администрация болгаш профэвилел комитеттери контрольдавайн турар. Тываның электри четкилеринде, Өвүр районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде шалың акшазын төлээриниң хүүсээзин хажыдар чорук бар. Чөөн-Хемчик районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде коллективтиг керээге удуртукчу-даа, профэвилел комитединиң даргазы-даа ат салбаан, ону көскү черге безин аспаан. Чуртталга-коммунал ажыл-агый министерствозунуң тускай АТБ-зинде коллективтиг керээ бо чылдың майга чедир хүлээп алдынмаан болган.

Күш-ажыл дугайында хоойлужудулганы сагыырын чамдык бүдүрүлгелерде кошкак боттандырып, күш-ажылдың болгаш бүдүрүлгениң сагылга-чурумун быжыглаар талазы-биле ажылды эде тургустунуушкунуң негелделеринге дүүштүр чорударын четпес организастаан. Ол айтырыгларны профэвилелдерниң ниити хуралдарынга ховар чугаалажып, Уставта айыткан хүлээлгелерни хажыткан кижилерни профэвилел кежигүнүнден үндүреринге чедир хемчегни чаңгыс-даа катап онаап көрбээн.

Профэвилел обкому болгаш комитеттери ажылчы чоннарның күш-ажылының база амыдыралының байдалын экижидери-биле холбашкан айтырыгларны шиитпирлээринге көскү түңнелдерни чедип албайн турар. Кызылдың алгы заводунда, хепти химиктиг арга-биле аштаар фабрикада, мебель фабриказында, төп хеп чуур черде салгынадыышкын системазында үрелиишкиннер чайлаттынмаан. Профэвилел обкомунуң адырларында ниитизи-биле кемдээшкин саны республикада ортумак көргүзүгден 2.6 катап хөй. Ажылдакчыларның аарыыр чоруунуң деңнели бедик болуп артпышаан.

Профэвилел обкомунуң президиумунуң, аппаратының болгаш профэвилел комитеттериниң ажылында бар өске-даа четпестерни профоблчөвүлелдиң президиумунуң хуралынга демдеглээн.

ВЦСПС-тиң II пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле организакчы ажылды улам ыңай күштелдирерин чурт үлетпүр болгаш коммунал-амыдырал бүдүрүлгелериниң профэвилел обкомунга (даргазы А. К. Бакулин) профоблчөвүлелдиң президиуму даалган.

ИХМ-НИҢ ПАРЛААГА БӨЛҮҮ ДЫҢНАДЫП ТУР

ХАЙГААРАЛ ЧОГУНДАН

Бо чылдың баштайгы чартыының түңнели-биле алырга, назы четпээннерниң ортузунда кем-херек үүлгедиишкини 25,3 хуу кызырылган.

Ынчалза-даа кем-херек үүлгеткен назы четпээннерниң саны 23,9 хуу өскен. Таңды, Эрзин, Улуг-Хем, Мөңгүн-Тайга, Тожу, Сүт-Хөл районнарда ол байдал элээн көскү. Назы четпээннерниң кем-херек үүлгедиишкиннериниң чартык кезии—оор херектер. Онза айыылдыг кем-херек үүлгедиишкиннери, куштээшкиннер, үптээшкиннер кызырылбайн турар. 42 элээди назылыглар кем-херек үүлгедиишкинин эзирик байдалда кылган. Улус ажыл-агыйынга ажылдап турган 100 хире элээди кижилер чыл эгезинден бээр ажылдап турар черлериниң девискээринге кем-херектиг хөделиишкиннерге киришкен, оларга дагдыныкчыларны ёзу барымдаалап быжыглаан турган.

Назы четпээннерниң үүлгеткен херектериниң хөй кезии — бөлүглежип алгаш, шош-содаа үндүрүп турганы, эт-херекселдерни, өнчү-хөреңгини үрегдээни. Ол херектерге ылаңгыя ПТУ-лар сургуулдары хөйү-биле киришкен. Ниитилелге ажыктыг күш-ажылга элээдилерниң хаара туттунмайн турары кем-херек үүлгедир бөлүктерге каттыжарынга салдар чедирип турар. Кайда-даа ажылдавайн, өөренмейн турар 50 шаа элээдилер кем-херекти үүлгеткен.

КЫМ БИЛИРИЛ, КӨРГЕНИЛ?

Кижиге аар кемдээшкиннер чедиргени дээш 1969 чылда төрүттүнген Буян-оол Кызыл-оолович Ооржакты улус депутаттарының Барыын-Хемчик райкүүскомунуң иштики херектер килдизи дилеп турар. Кызыл районда Кур-Чер болгаш Шамбалыг суурларның девискээринде ооң чаштынып чоруп турары магат чок.

Каа-Хем районда Көк-Хаак чурттуг, 1955 чылда төрүттүнген Александр Даваевич Ооржакты өлүрүкчү херээ дээш улус депутаттарының Каа-Хем район Совединиң иштики херектер килдизи үр үеде дилеп турар.

Якутск хоорай чурттуг, националы корей, Петр Владимирович Ли-Енин оорлаашкын, самчыгдал дээш улус депутаттарының Кызыл хоорküүскомунуң иштики херектер килдизи дилеп турар.

Бай-Хаакта өрт кезээниң профессионал өрт камгалал отрядының ажылында кол черни озалдыг айыыл-халапты болдурбазының хемчеглери ээлеп турар. Ону канчаар тургусканындан өрттүң болур-болбазы дорт хамааржыр. Ук отрядтың начальниги Евгений Степанович Космогоров быжыг туруштуг, бодунга болгаш удуртуп турарларынга бедик негелделиг.

Күрүне объектилеринге база ол ышкаш чуртталга черлеринге өрт айыылын болдурбас талазы-биле тодаргай кылдыр тургускан ажылдың түңнелинде быжыг сагылга-чурум тургустунган.

ЧУРУКТА: профессионал өрт камгалал отрядының дайынчыларының аразында Евгений Степанович Космогоров (оң талазында).

Анатолий ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

БАЙ-ХӨЛ МАГАЛЫГ-ДЫР

1983 чылда автоаварияга таварышкан кижи мен, ооң уламындан солагай талакы будумнуң довуунга кезиишкин кылган. Ол бутту эмнээри-биле «Үш-Белдир» курортка дыштанган мен. Аңаа киргеним соонда сөөлгү үш чыл дургузунда аарываан бут бо.

А бо чылдың эгезинде будум аарып эгелээн. Марттан июньга чедир эмнелгеге база чыткан мен. Чогум орта экиривес, агаар-бойдус бүргеп турар дүнелерде уйгу келбес: ыстап аарыыр. Ооң уламындан эмчи комиссиязы бо чылдың июньдан эгелээш, бир чыл хуусаалыг кылдыр ийиги бөлүктүң инвалиди деп тодараткан. Ам ажылымдан хосталдым, дыштанылгада мен. Ынчалза-даа кижиге кадыкшыл херек, назы хар четпээнде пенсияга олурарга ботка эгенчиг. Ынчангаш бутту үзе эмнедир черлер сураглап, эш-өөрүмнүң, дөргүл-төрелимниң чагыг-сөзүн дыңнап чор мен. «Үш-Белдир», «Чедер» курорттары, Шивилиг аржааны... дээш адавас-ла черлер чок. Курорттарже путёвка база белен тывылбас.

Ооң бир-ле «Шын» солунну номчуп орарымга Эрзин ортумак школазында Соян Ойдуптуң ук районда Бай-Хөл, Дус-Хөл деп эм шынарлыг хөлдерниң дугайында чүүлү чор. Ону номчааш, курорт деп турбайн, ол аржаан сугларже чорупсумза кандыгыл дээн бодал башка кирген.

Бай-Хөлдүң кыдыында пансионаттар бар болду. Эрзинниң көжүп чоруур мехколоннаның бирээни туткан, «Чаа орук» совхозтуу база бар. Тес-Хем районнуң бүдүрүлгелери, ажыл-агыйлары база эмгележип турга бирээни кылып алган... Чыскаалдыр турупкан пансионаттар, янзы-бүрү өңнүг майгыннар Бай-Хөл эриин улам чараш, улам байлак кылдыр каастаан. Аңаа июль 11-ден 18-ке чедир дыштандым.

Ол дыштаныкчылар «черлик» эвес улус болду. Эмчиниң хайгааралында турар. Үш хонганда-ла хан базыышкынын хынаар, сүме кадар. Ол ажылды Эрзинниң эмчилери эки күүседип турар. Аъш-чемниң ассортиментизи база эки.

Чеди хонук дургузунда хөлдүң малгажынга шаптаныш, суунга эштип, элезининге эът-кежим дадыктырып келдим. Ооң артык кана, канчаар дыштанырыл, ынчаш? Ооң түңнелинде кылаштай албас турган будум чүгүрүп, волейбол бөмбүгүнүң соондан маңнап, теннис ойнап турар апарган мен. Хан базыышкынныг улуг кижилер чеди хонарга базыышкыны кудулап, чогуур нормазынга чеде бергенин база көрдүм. Чем иже албас кижилер база хөлдүң суун эвээштеп ижип турза-турза, чемге хөөн кирип келген болду.

Хөлдүң суу дустуг. Ында курт база бар. Ынчалза-даа ол чүүлдер кижиниң кадыкшылынга дыка ажыктыг. Ооң эм шынарлары ында.

Аңаа дыштанган кижилерге культурлуг бараан болур дээш районнуң удуртукчулары бүгү-ле чүүлдерни кылып турар дизе чазыг болбас. Эрзинниң Культура бажыңының агиткультбригадазы концерт көргүзүп кээп чорду, массалыг оюннар организастады. Автомагазин хүннүң келир аалчы. Ында телевизор ажылдап турар, спортчу оюннар үзүк-соксаал чок. А агаарының онзагайын канчаар: ховудан агы чыды думчукка кээп хап турар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, Бай-Хөл магалыг байлак-тыр!

Дадар-оол ООРЖАК.
Чадаана хоорай.

КЕЖЭЭ ПОЧТАЧЫ

Хандагайтыда харылзаа белдиринде почтачы Анай Доос-Караевна Моңгуш ол ажылынга шалып, кежээ. Солуннарны, чагаа-бижиктерни херек кижилеринге өй-шаанда чедирип берип турар. Ол аңаа ажылдаа-ла чеди чыл ажып турар. Чымыштыг берге ажылын ол хүндүткел-биле көрүп, берге-даа болза чаңчыга берген. Пенсионерлерниң пенсия, пособиезин база саадатпас.

Иргит БИЧЕ-ООЛ.
Өвүр район.

Дээди судтуң негелде херектериниң талазы-биле суд коллегиязының хуралындан

ХООЙЛУ, КОЛЛЕКТИВ, УДУРТУКЧУ БОЛГАШ АЖЫЛЧЫН

Тыва АССР-ниң Дээди судунуң негелде херектер талазы-биле суд коллегиязының хуралынга хамааты К. биле хлеб заводунуң администрациязының аразында маргыжыышкынның дугайында Таңды районда улус судунуң шиитпирин эде көөрүнүң чуруму-биле сайгарып көрген.

Маргылдааның утказы. Хамааты К. хлеб заводунда үш чыл ажыг ажылдап турар, сөөлгү үеде бригадирлеп келген, директорнуң дужаалын ёзугаар март 23-те ажылдан хостаткан. Ажылдан үндүргени шын эвес деп санааш, хамааты К. улус судунга билдириишкин киирген. Катап ол ажылынга кииргеш, ажыл чок чоруп турган хонуктарын төледип бээрин ооң-биле дилээн. Районнуң улус суду күш-ажыл талазы-биле бо маргылдааны сайгарып көргеш, хамааты К.-ның ажылга катап тургузар барымдаалары чок деп санааш, негелдени хандырарындан ойталаан. Негекчи ол шиитпирни шын эвес деп санааш, Дээди судче хомудап киирген.

Херек-биле таныжып көөрге дараазында чүүлдер илереттинген. Хлеб заводунда шупту 27 ажылчын бар, бүдүрүлгениң удуртукчузу болуп, хамааты П. үр эвес үеде ажылдап турар. Хлеб быжырар болгаш далган аймаандан аъш-чем кылып белеткээр талазы-биле ооң кандыг-даа тускай эртеми чок, удуртур-баштаар ажылга ажылдап чорбаан, 40 хар ажа берген кижи. А негекчи ол бүдүрүлгеде үш чыл ажыг хлеб быжырып, профэвилел комитединиң даргазы болуп ажылдап чораан херээжен кижи.

Хлеб заводунуң багай ажылының дугайында болгаш ооң директорунуң адынга шүгүмчүлел кылганы дээш ол бригадирни үндүргени илдең болду. Заводтуң ажылчыннары (21 кижи) чыылгаш, бригадир К. үргүлчү аас-дыл, чогуш-содаа кылыр деп шүгүмчүлээш, сес кижи бригадирни ажылдан үндүрер кылдыр санаан, а арткан 13 кижи ужурун билбээн, бадылавайн барган. Дараазында документини көөрге, улаштыр профэвилел комитединиң хуралы болган, аңаа 5 кежигүн дөгере олурушкан, а директор, профком кежигүнү болганда, база ооң ажылынга киришкен. Беш кижиниң ийизи (оларның бирээзи директор болду ыйнаан) бригадирни үндүрер деп шиитпирлээн, а арткан үш кежигүн эвээш шалыңныг куду ажылче бадырар деп шиитпирлээн. Үндүрер деп сөс чок деп сактып алыыл.

Ниити хуралдың болгаш профэвилел комитединиң ол шиитпирлери турда, директор бригадирни ажылдан үндүрген. Хлеб заводунда микроклиматтың байдалы баксырап, кижилерниң эп-найыралын үрээринге салдар чедире берген. Чогуш-содаа-даа болгулаар таварылгалар тургустунган, бригадир ажылга келгеш, аас-дыл үндүрер, каржы, чылдагаан чок черге март 15, 19, 21, 22-де ажылга келбээнин барымдаалааш, ажылдан үндүрер деп директор дужаалында айыткан.

Херектиң материалдары мындыг болду. Суд коллегиязының хуралынга негекчи К., ооң болчукчузу болгаш харыылакчының төлээзи директор П. чедип келдилер. Талаларның тайылбырын дыңнааш, херектиң материалдарын өөренип көргеш, суд коллегиязы улус судунуң шиитпирин күш чок болдуруп солааш, маргылдааны чедир долузу-биле хынап көөрү-биле улус судунче херекти катап чоруткаш, хлеб заводунуң профэвилел комитединге бригадирни үндүрер талазы-биле айтырыгны катап шиитпирлеп көөрү-биле дагзыр деп доктааткан.

Районнуң улус судунуң үндүрген чамдык саналдарын коллегия шын эвес болган деп санаан. Негекчи март 15, 19, 21 болгаш 22-де ажылга чылдагаан чок келбээн деп айытканын улус суду арай далаш-биле шын деп санап. Ажылга келиримге, директор мени ажылга киирбейн турду деп негекчиниң тайылбырын барымдаалап көрбээн деп суд коллегиязы санаан. Херек сайгарылгазы ынчаар төнген.

Бо негелде херээнден элээн бодалдарны үндүрүп ап болур. Бирээде, бо ажык-чарлыг, демократчыдылгалыг, ажылчын кижиниң эрге-ажыын эки камгалаар деп кыйгырыглыг үеде күш-ажыл дугайында хоойлу-дүрүмнү шуут каржызы-биле үреп турар удуртукчулар ам-даа бар болуп турар. Аңаа бадыткал — бо таварылга. Директорнуң судка чугаазындан алырга, күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели бригадирни үндүрер деп бадылады, мен ону чүгле күүседип кагдым дээр аянныг болду. Ол окта шын эвес. Күш-ажыл дугайында хоойлуда ажылчынны ажылдан хостаарын чөпшээрээр орган чүгле профэвилел комитеди, а ниити хуралга болгаш коллективтиң чөвүлелинге ындыг эргелер бердинмээн.

Күш-ажыл дугайында хоойлунуң 35 чүүлүн ёзугаар директор П. профэвилел комитединден тускай бижик-биле бригадирни үндүрер чөпшээрел бээрин дилээр ужурлуг. Профэвилел комитеди ол дилегни сайгарып көргеш, хөй кежигүннер канчаар санаан болдур, ындыг шиитпирни доктааткан деп тускай бижик-биле харыылаар апаар.

Бо таварылгада профэвилел комитединиң хуралдап турар дугайында дептерин суд коллегиязы өөренип көөрге, ында март 23-те бригадирни үндүрер дугайында болган хуралдың доктаалы чок, чүгле хурал болган деп бичии черде кийр бижээш, чүгле комитеттиң даргазы ат салган, а кежигүннери ат салбаан, кандыг шиитпир хүлээп алганы билдинмес, ол документини бир кижи сагыштыы-биле мегелеп тургусканы чалавас. Херекке коштунган документ ёзугаар алырга, 2 кижи үндүрер дээн, а 3 кижи арттырар дээн, негекчи ындыг хурал болбады дээн, а директор—болган деп турар. Маргылдаалыг бо таварылгада суд коллегиязы профэвилел комитединиң хуралы болбаан деп санааш, ол айтырыгны профэвилел комитединге катап көөрү-биле чорутканы ол.

Хоойлу-дүрүм-биле эки таныш эвес удуртукчу бригадирни үндүрерин кызыткаш, хөлүн эрттирип, меге документ тургузуп, кеземче хоойлузунга хамаарыштыр үүлгедиг кылып албаан иргин бе деп сестип олурдум.

Ийнде, күш-ажылчы коллективтерде бо үеге чедир ажылчын коллективтер болгаш бүдүрүлге черлериниң талазы-биле чаа хоойлу-дүрүмнерни сайгарып, ажыглап, утказын билип ап турары арай кошкак деп санадым. 21 кижи олуруп алгаш, хуралдааш, бригадирни үндүрер бе, үндүрбес бе дээрге, 13 кижи кайда-даа чок, ужурун билбээн артып калган. Ол улустар эрги чаңчылдары-биле чурттап, аңаа дыңнап эрттирип каар сагыштыг, биске хамаарышпас дээн хөөннүг олурганнары ол. А өске; үндүрерин саналдаан сес ажылчын бригадирни чүге үндүрер деп турарының утказын билбээн аянныг.

Бригадир К. ажылынга эки, корум-чурум үрекчилерин болгаш хлебти багай шынарлыг бүдүрүп кылып турган ажылчыннарны хемчег ап, сагындырып турган. Боду администрактивтиг хемчеглер-биле торгадып турбаан. Ол дугайын хлеб быжырыкчылары К. болгаш Б. олар чугаалап турар. Эки бригадирни үндүрүп алырга болур бе деп чүвени чедир угаап билбээн хирелиглер. Ажылдан чүгле ажылга хамаарылга байдалын көрүп турган үндүрүп, хемчег эп болур. Бир эвес хөй-нийти чурумун үреп турар бригадир болза, ону шагдаа черни дамчыштыр хемчег алыр деп чүвени та канчап билбес чүве.

Эрткен үелер ышкаш, дарга чүнү чугаалаар болдур, ол дээре шын, ында маргылдаа турбас, ажылды чүгле дарга экижидер дээн хөөннүг олурганнары ол.

Директор П. бодунуң ажылынга салдынчак, удуртур-баштаар ажылга арай сула, боду арагалаар, ооң түңнелинде ажылы орта хөнүвейн турар дугайында Таңды районнуң «Красное знамя» солун март 30-де болгаш апрель эгезинде бижип турган. Негекчи ол солунну эккелгеш, судка көргүскен.

Бо маргылдааны катап сайгарып турган, профэвилел комитеди бригадирни ажылга катап тургузуп каар эргелиг.

Хууда саналым мындыг. Биртээ чурум чүүлүн хажыдып, ажылчын кижини ыдалап үндүргеш, үш ай хиреде шыладып, ажыл чок, албан черлерин кезидип келген чүве болганда, ол үениң иштинде төлевир акшазын буруулуг директорнуң карманындан тыртар болза эки. Директорнуң баш миннип турган, хоойлу-дүрүмнү хажытканы дээш, негекчиниң ортумак шалыңы 500-600 рубльди күрүне чүге төлээрил? Буруулуг кижи төлээр ужурлуг. Өске черлерге бо уткалыг маргылдаалар болу берзе, амгы чижекти көрүп турган, дүрүм ёзугаар шын шиитпирлезе эки. Ынчангаш өөредиг болзун дээш Дээди судтуң негелде херектер талазы-биле суд коллегиязының хуралындан ук чүүлдү бижидим.

Даш-оол ОНДАР.
Тыва АССР-ниң прокурорунуң дузалакчызы, I класстың юризи.

Каттырбайн чүнү канчаар...

Шоодуг болгаш дузаашкын

БО АРЫНДА:
- ● Билет садып алыр арга дилээш...
- ● Соңгуттурган зоотехник.
- ● Шагаан-Арыг хоорайның четпестерин илереткен шоодуглар.
- ● Чыл-чылы-биле боттанмайн келген күзел.
- ● Очулдурган кыска шоодуглар.
- ● Баштак шүлүк.

Виктор АРДОВ.

«ТЕНЕК ААРЫГ» КИЖИ

Билет садар кассаже ээлчегниң чыларының үрү-даа аажок.

— Бо-дур ам, — деп, Шумихин чемоданын оскунмушаан, хомудал-биле чугаалаан. — Сес минута болгаш поезд чоруптар, а мында ээлчегниң ужу-кыдыы-даа көзүлбес.

Супцов бир кижиниң метпек корзинказын хөглүг аажок тепкилээн.

— Ажырбас, тала, четтиге бээр бис. Бир арга билир мен, ону ажыглааш, ээлчегге турбас бис.

— Чүү ындыг аргал ол?

Супцов аңаа харыылавайн, чаа штукатурлаан, ам-даа идик-хепке боражып турар ханага өгенип эгелээн. Баштай ооргазын, ооң соонда иштин өгээн, бөргүн шалаже октапкаш, буду-биле тепсээр-даа. Үш катап ынчалган. Оон хиригип калган бөргүн бажынга ийлендир кедип алган.

— Ол-дур. Ам мени тенек аарыг кижи дээш ээлчегже эдерти бер. Тенек аарыг улус эмнелгезинден дезипкен болур эвес мен бе, а сен санитарлап келгижеге мени кадарып чоруур кижи болур сен.

Супцов чараазын сегелинге дүкпүрүп алгаш, кассаже углапкан. Ол көзенекчигешче чоокшулап келгенде:

— Оочур чок кай баары ол?—деп, аңаа турган улус алгырышкан. — Эй, хамааты, оочурлап ал!

Супцов кассага беш кижи ажылдыр турган кижиже көрүнгеш:

—Мөчүп калган Навуходоносор мынча дээн. Навуходоносорну таныыр силер бе? Ол Вавилонга дөрт-даяк кырынга үнгеп турган болдур ийин. «Сен база мен — оон аңгы Навуходоносор бо делегейде чок» деп чугаалаан.

— Хомудавайн көрүңер, эш, — деп, Шумихин чоокшулап келгеш, чугаалаан. — Бо аарыг, тенек аарыг кижи-дир ийин...

— Тенек аарыг деп че! — деп, ээлчег соондан келген төлээлекчи чугаалаан. — Тенек аарыг улус дөмей-ле оочурлаар.

Супцов ол төлээлекчиниң холдарын тудкан.

— А! Силер силер бе? Силерни кажан салып үндүрүптү? Дүржок улуска кедирер хөйлеңнерни канчаптыңар?

Төлээлекчиниң өөжү безин эде берген. Тендириш дээн соонда аткаар кулбуруп чоруй барган. А Супцов ээлчегде турган улуска:

— Мен Тореадор ышкаш, чүгле бугалар-биле хүрежир кижи мен—дээн. — Селеме-биле ооң читкезинче тутсуптарынарга дөрт даваны өрү көрүнү бээр. Хе-хе. Ол аргамны силерге көргүзүптейн бе?

Турган улус ырадыр чыла берген.

А Шумихин өске таладан келгеш, ээлчегде турган улуска сымыранган.

— Тенек аарыг кижи болбазыкпе. Билдиңер бе? Дүүн камерадан, чок-чок палатадан дезипкен, ону тудар деп турар. Ооң-биле маргышпайн көрүңер. Эмнелгеже долгаптар дээримге, ону чааскаандырзын каап шыдавас-тыр мен.

Ээлчегде турган улус Супцовче сезиглел-биле көрген. Фуражкалыг бир хамааты хенертен маңнап ыңай болган.

Ол үеде Супцов касса чанында турган улусту төөредип эгелээн.

— Мээң хырнымны көрүп тур силер бе? Шынап-ла хырын ышкаш-тыр бе? А херек кырында казанак бажын болбазыкпе. Кавказ чурттуг тараачынның казанаа...

Ону дыңнаан кижилер чоорту дедирленип бар чорааннар.

— Мени чү дээш хүндүлээрин билир силер бе? Кол кезиинде, каяа-даа чедир дүкпүрүптерим дээш хүндүлээр. Күзээр болзуңарза — кызыгаарга чедир дүкпүрүптер мен, күзээр болзуңарза — силерге чедир.

Кымның-даа холу соңгажыгашка көзүлбес боорга, элдепсинген кассир думчуун, бир чаагын, бир караан соңгажыгашче үстүрүп келген.

— Дараазында кымыл?

Супцов эргилип келген.

— Касса бе? Меңээ үш билеттен чедиги одуругга берип көрүңер...

— Бо демир-орук кассаазы-дыр, хамааты. Оон-баштак чугаанар соксадыңар.

Супцов хаваан дүрбүштүрген. Дыка боданган кижи өттүнгеш:

— Ынчаарга, Брянскиге чедир ийи билеттен... — деп дилээн.

— Көр, көр. Тенек аарыг-даа болза, бүгү чүвени билип турар — деп, ээлчегге турган улус үрүлешкен.

Супцов акшазының артыын чүве арттырбайн чыып алгаш, санап көрген, чедир бербээн ийи копеекти-даа айтырган. Кассадан ырап бар чоруй бир кижиниң иштинге салаазын үстүргеш:

— Бо чүл, таныш, хырын бе, казанак бе? — деп айтырган.

Ол кижи корткаңындан иштин безин тыртынып кан.

Кажан ол ийи оңнук перронап кылаштажып ора, эктинге бир кижи холун салганын Супцов эскерип каан. Хая көөрге, дүрген дуза чедирер эмчи машиназының санитарлары турганнар. Ээлчегге турган ыңай болган фуражкалыг кижи:

— Бо-дур, бо. Тенек аарыг кижи бо-дур. Навуходоносор дугайында чугаалап турду — деп, өө тынмышаан чугаалаан.

— Шумихин, бо чүү болу берди? —деп, Супцов санитарлардан ушта чүткүвүшаан, айтырган. — Эштер, хамаатылар, шуут каң-кадык кижи-дир мен ийин. Тенек аарыг кылдыр мегеленип турдум. Навуходоносор дугайында баштактанган мен...

— Анаа кижи, шуут анаа кижи—деп, Шумихин болушкан.

Фуражкалыг кижи тура:

— Аппарыңар, эштер! Тенек аарыг кижи бүрүзү кадык мен дээр болгай—диген.

— Ону бис билир бис — дээш, санитарлар долганып келген улусту тарадыр итпишаан, Супцовту машинаже сөөртүп аппарганнар.

Паровоз кышкырган соонда поезд шимчеп чоруупкан.

„ЧИШ“

Совхозтуң удуртукчу даргалары келдирген. Чеде бердим.

—Бээр эртип кел, Чөптүг-оол Салбасович—деп, директор холу-биле имнээш, хөй-ле специалистер аразынче мени чалады. — Сени үр тутпас бис.

Шынап-ла, үр тутпааннар. Келдирген херээниң ужурун каш сөс-биле чугаалап бердилер. Мээң удуртканым хой бригадазының чүгээр ажылын-даа демдеглээн, ал-бодумнуң тонтут-томаанныг апарганымны-даа демдеглээн. Ынчалза-даа чогум чүге келдиртекенин билип аар дээш манап ор мен. Мактаар, шаңнаар дээн эвес-ле болгай.

—Совхозтуң кол зоотехниги кыраан—деп, директор улаштыр чугаалады. — Ооң орнунга өске кижи херек апарган. Ажык-чарлыг чорук, демократия ёзугаар ол албан-дужаалга кижини соңгуп алыр деп шиитпирледивис. Саналың чүл?

— Чөп чүве-дир, даргалар кайда-даа удуртукчуларны чон киржилгези-биле депшидип турар болгай. Чаңгыс кандидатура турбас, ийи-үш кижи кирер чүве дижик.

—Ону бодап турарывыс ол. Амдыызында үш кижи бар. Бирээзи —эрги ажылдап турган акыйны катап кирер, ийигизи —дээди өөредилге черин чаа доозкаш келген специалист. А үшкүзү—дээш, директор менче элээн хынамчалыг көрдү. — үшкүзү —Силерни деп (арта «Силер» диди) шиитпирледивис.

— Мен кайын шыдаар мен, мурнунда база дүжүртүп турдум. Улусче чүве база ыттай албас болгай мен—деп, чөртчүдүм.

—Билир бис, билир бис — дээш, директор холун чайды. —Сени кайын кол зоотехникке соңгуп бээр ийик. Хөй кандидатура кирер деп дүрүм сагыырывыс ол. Депшидилге талазы-биле тускай тайылбыр ажылын парторг, комсорг чоруткан. Чыылганнар дээди эртемниг эрни черле соңгуп алыр эвеспе. А сен дээрге кордап чыдып каар ужурлуг кижи-дир сен ийин, бир-тээ кордаайн турар болганында аңаа «чиш» кылдыр каап берип турарывыс ол. Чаңгыс кижиге берге болурун билгеш, эрги зоотехникти ийи дугаар «чиш» кылып турарывыс ол. Хомудавас боор сен. Харын-даа чон сени кол зоотехник болчаскан, кандидатуразын кирип турган деп үнелээр болгай...

Үр бодаммаан мен. Чөпшээрежиптим.

—«Чиш» болза «чиш»-ле ыйнаан, даргалар, киржир мен. Чүгле оон түңнелин парлалгаже кирре бербеңер, ажы-төлүм улгаткан, ужук-бижик билир, эпчок апаар—деп дилээдим.

— Хана-солунга безин кирбес бис—деп, олар бүзүреткеш, хуралдаары-биле залче шуужупкан.

Депшидилге эгелээн. Бир дугаарында, чурум ындыг дээш, мени таныштырды. Чонга билдингир чедиишкиннеримни, төлептиг апарган мөзү-шынарымны чугаалады. Оон эрги зоотехниктиң ачы-хавыязынга доктаагаи. Чаа доосканэрни база мактаан. «Дөрт», «беш» демдектерин хөйүн безин сурай кагылапкан. Шуптувустуң аттарывысты бюллетеньге кииргген.

Ады кирип турар кижи соңгулдага киржир эвес, ол доозулгуже чедир шайлай тыртып алыр дээш бажыңымга келдим. Шай хайынталак чорда машина дагжаан соонда, кол зоотехниктиң чолаачызы кирип келди.

— Дарга, дарга, силерни совхоз директору чалап тур.

—«Дарга-дарга» деп кижи кочулаан, чаа оон келдим чеде бергей мен, шайдан харын ижип ал—деп чугааладым.

— Дарга кижини ынчаар адавайн канчаар чүвел, дензи караан ажыр базыптыңар — дээш чолаачы хүлүмзүрдү. Ол чугааның ужурун эки билбейн, хыйландым:

—Буга, шары эвес мен, «дензи» деп чүнүл ашак апар чоруур кижи-дир сен, ылчын чоруун соксат!

— Шынап ийин. Чаа келген зоотехник дээш дөрт кижи, эргизи дээш ийи кижи, а арткаңнары—чээрби ажыг кижи сен дээш бадылаан. Ынчангаш кол зоотехник болганың ол. Чорууулу че—диди.

Аайын тыппайн, ол машинага олуруптум. Директор соңгулда түңнелин меңээ дыңнаткаш, бир дугаар көрүп каан чүве дег, мени кезек кайгады.

—Кол зоотехниктеп шыдавас мен, билдирнишкин-даа кирбээн мен, аңаа «чиш» болдум чоп. Дужаалдан бижээш, чаа келген оолду томуйлап алыңар — деп чугааладым.

— Ынча диве, Чөптүг Салбасович— деп, директор чугаалады. — Сөөлгү үеде чурум үреп көрбээн болгай сен, сеткилиң чымчак, кижи аайындан эртер эвес сен. Ынчангаш сени «чиш» кылдыр-даа эвес, соңгуп алза улам эки дээн бодал-биле кииргени чүве болгай. Ам кээп ажы-биле чинчил. Чүү-даа дээрге ол хевээр күүседир, удур сөс сөглевес кижилер-биле ажылдаарга чиик болгай...

«Ыяш чымчаан торга тывар кижи чымчаан кижи тывар». Ол үлегер-домакты сагыш-шаан үнүп келдим. «Чалча специалист болур «чиш» болган ышкажымчыл? Чок, моон соңгаар кижи аксынче кайгавас мен, айтырыгны бодум шиитпирлээр мен».

Конторанын коридорунда кижи-ле эндерик. Дораан-на айтырыг тургузуп келди. Селекционер зоотехник баштай келди:

— Салбасович, бөгүн суурга-ла хүнзээр боор бис аа? Ажылагый хүлээнишкей. Мен хаваным кажаазын кышка белеткеп алыйн. Хостуг болур дээш сени соңгаан болгай мен.

— Ийе, бөгүн суурга хүнзээр бис. Сен кабинедиңге олуруп алгаш, хой тарып боозадылгазының планын тургус. Чүнү-даа арттырба. Пунктуларны кашты, кажан септеп доозарын графиктеп тургус. Орай дүнге-даа чедир олургаш, бөгүн кылып доос, даарта эртен көөр мен. А хаван кажаазынга дыштаныр хүнде ажылдаар сен. А ол чедишпесе ээлчеглиг шөлээ хүннерин ажыгла!— Харыым ол болган.

Эжик аксынче чоокшулай бергенимде мал эмчизи холум тутту.

—Хол кедүрүп бадылаан кижилерниң бирээзи мен-не болгай мен. Кажан чуур бис?

— Чуур үе келген-дир — дидим. —А сээң хой-даа, инек-даа чуур пунктуларың белен эвес, аштап арыглаттынмаан, креолин эккелдинген бе? «Зооветснаб» дээш Кызылдаарын көвүдеп турду, а ажылың түңнели чүге чогул?

Шак ынчаар өөрүмнү кайгады негелде кылгаш, контордан үнүп келдим. Чайгы хүн мени деткээн ышкаш, чырык херелин сурже чажып турду.

Кара-оол НАТПИЙ-ООЛ.

КАДАЙЫМ ЧИДИРИПКЕШ...

Удаан соонда өлген дег мен.
Улдаза-даа одунмас мен.
Чооктан бээр дүне оттур
Човаланныг чаңныг болдум.

Бир-ле дүне оттуп келдим.
(Бир-ле чүве шаптыктаан боор).
Сүлде-ле бо, кадайым чок.
Сүнезин дег чиде берген.

Уйгум чаштаан. Чыдыр-ла мен.
Уй-балай бодал кирер:
«Кырган кадай «тений» бээр деп,
Кырым сынар, билбейн чордум».

Даңгаар эртен ыдым ээрди.
Дашкаар үнгеш, чожуй бердим.
Хөйнүң малын күзеттээр дээш.
Хөөкүй эжим хонган болду.

Хертек СЕРЭЭ.

КҮЗЕЛ

Автобус доктаар черге ийи эжишки хире-хире болгаш ужуражы бээрлер. Олар аңаа изиг-изиг чугаалажыр. Эртенниң-не ыяап-ла маңаа, эрги суурдан чаа суурже баар автобус доктаар черге ужуражып келирлер.

— Күзээнин чедер, сураанын тывар дижир але, эжим?

— Ынчанмайн канчаар. А сен чогум чүнү чугаалаар бодап алдың?

— Уттуп алганым ол бе? Чанында чаш уруг-дарыг тудкан иелер, кырган-дижең кижилерни көр даан.

— Аа! Угаанымның-даа кончуун. Аңаа муңгарава! Мыя бо чыдар ыргак манзаны өрү көдүрүп каар болза, олурар сандай болу бээр. Маңаа улус олурар сандай, чаашкынныг, хаттыгда чалгактаныр үгек тудар деп шиитпирни эрткен чылын хүлээп алган. Манап өөренир херек. Улугларның чагыы ол-дур. Маңаа сандай ыяап болур.

— Шын-дыр. Бистер база шак бо кырганнар ышкаш назылыг апаарывыска, артында чымчак сандай кылыптар. Аңаа чайганып олурар бис.

— Караның дап-дал ортузунче кирр боолаптың. Үгек база аңаа ыяш эвес, шилден кудкан болур эвеспе.

— Автобус келди. Дүргедеп көр.

Эжишкилер автобусче кирбейн барганнар. Баштай кырган, ооң соонда уруглардыг улус сынмарлажып турда, олуттар ээлеттинген.

Олар—школачы уруглар-дыр ийин. Кичээлдери эгелээринге чедир ам-даа үе бар. База-ла маргыжы хөөрежип эгелээннер. Бирээзиниң саналы черле дыка ажыктыг.

— Эжим! Удавас ийи суур аразынга маңнап турар автобус саны көвүдей бээр. Кичээлдеривистен озалдавас апаар бис...

Чае келир-ле. Оларның тайга черде суурунуң кудумчулары хөлденип эгелээр. Ийи эжишки бешки класска чедир ол дугайын чугаалажыр турганнар. Бирээзи сагыш-сеткилин дүвүредип келир бодалын эжинге сөглээр, а оозу эжин оожуктуруп алыр.

— Чоп озаллап кагдың, эжим?

— Көрбейн тур сен бе? Бистиң кудумчу оңгар черде. Эртен туруп келиривиске, кижи кылаштаар үг чок: балым бүрүзү малгаш, орукту хөөлбек суг хөме ала берген. Ону ажар дээш падым барадым ышкажыл.

— Оон чүге муңгараар сен. Удавас кудумчуларны бүгалай иттирип каап тар. Суурувусту алыр чазып турар хөөлбек суг хемче шааладыр ага бээр.

— Чүгле чазын эвес, чайын чаашкынныгда база кара хилинчек ышкажык. Шиш ээжектиг туфель кедер харык чок-тур. Балыкчыларның узун хончулуг резина идии-ле биске кедилиг-дир.

Янзы-бүрү моданың идиктерин кедеривис элек. Чогум оларны кедер назы чеде бээривиске, ынчан кудумчуларны чаагайжыдып кааптар. «Кашты көрүп кажараар» — деп чүве бар, эжим. Балыкчыларның резина идииндең ада-иевиске саттырып алыыл. Назы чеде бээр бис. Ынчан өгленип өйүвүс келир. Узун хончулуг идиктеривисти аныяк ашактарывыска белекке бергей бис.

— Шынап-ла. Балыкчы ашактарлыг болурувуста де? Сээң ооң кончуг шын-дыр.

...Эжишкилер ам ужен хар чеде бергеннер. Уруг-дарыглыг, алган ашактарлыг. Ажыл-ижи база харыысалгалыг. Олар автобус доктаар черге ужуражып келгеш, изиг-изиг маргылдаазын ам-даа уламчылавышааннар. Оларның шагда оолдарга эптедип кааны ыргак манзазы сандай хүлээлгезин күүсетпишаан. Чаа үгек ам-даа чок. Чурттап олурар суурунуң кудумчулары бичии-ле чаъс чайык болурга, хөөлбектенмишаан хевээр. А оларның бажыңнарында узун хончулуг, балыкчыларның резина идиктери үш-үш эжеш болу берген. Келир өйде күдээлери балыкчылар болзун деп, йөрээл салып олурарлар. Оларның он чыл бурунгаар барган ашактары балыктаар байтыгай, хемче углап безин көрбээннер.

Мариана БЕЛЕК.
Хову-Аксы суур.

ШАГААН-АРЫГДА КЫСКА ШООДУГЛАР

Шагаан-Арыг хоорайга кедээ суурдан келген бир аалчы төрели кижиниң квартиразынга кирер деп бодап ап-тыр эвеспе. Ол төрели чаагайжыды туттунган, чалым дег 5 каъттыг бажыңда чурттап орар.

Олче углап бар чыда, ук аалчы топтап көөрге, ооң чурттакчылары подъезд дамчып эвес, соңгалар, балконнар дамчыштыр аргыжып турар, бир-ле тоолзуг чүве болган.

— Эжиктен үндүвмес чүве бе, чүге соңга, балкон дамчыштыр үнүп-кирип турар силер?—деп, аалчы балкон дамчыштыр үстүнден бадып орган кижиден шыңгыы айтырган.

— Үндүнмес, акый, үндүнмес, подъезд иштиi долу бок болбазыкпе. Бүзүревес болзуңарза, бодуңар шенеп көрүңер. Богувус бирги каъттыы долгаш, эжикти дуй чыдып алган-дыр ийин...

• • •

Ол-ла аалчы өске төрелиниң бажыңынче чорупкан. База-ла хөй каъттыг бажың. Ооң подъездизи ажык болган. Амырап кирип келгеш, кайгай берген. «Банк черинде кирип келдим бе?» деп-даа бодаан. Чүл дээрге, бирги каъттыы дүргаар сейфтер тургускан, ооң чанында таныыл турар болган.

— Бо чүү чер чүвел, оглум? —деп, аалчы девидексеп соннуурган.

— Чурттаалга бажыңы-дыр.— деп, ол таныыл харыылааш, аалчының чаа келгенин билгеш, чүвениң ужур-чөвүн мынча деп тайылбырлаан. —Бо сейфтер почта хааржаан солуп турар болдур ийин. Аңаа хааржактар эккеп каарга, солун-сеткүүл аймаан оорлап аппаар чазыыл чоктар бар. Оон сейфтер тургузуп кагдывыс, база хоржок: кагып тургаш, адырып аппаар. Ам ээлчежип таныылдап тур бис...

Демги аалчы ол бажыңче киреринден безин чекингеи. Чүгле холун чайган. «Хоорайжылар бис дижир, кончуг бис дижир, а херек кырында көдээден дора» деп хыйланмышаан, ол суурже үнер машина оруунче базыпкан.

• • •

«Шагаан-Арыг» тудуг тростиниң ажылында чогаадыкчы чаартыкчы өзүлде барык хүнүнүң көстүр. Чоокта чаа мындыг таварылга болган.

Трестиң бир бригадазы беш каъттыг бажың тудуп турган. Ооң бирги каъдын доозуп турда, 4—5 дугаар каъттарга салыр панельдер эккелген. Шалыпчы бригада аңаа турарының орнунга ол каъттарны эптей берген. Ам ол тудугну көөрүнге мындыг: бирги каъды бар, ийиги, үшкү каъттар чок, хос, а дөрткүзүн болгаш бешкизин ажыглалче дужаар чеде берген...

Мерген АНАЙ-ООЛ.

Англи херээжен Энн Стюарт носорог чаажыктырарының мергежилин тергиин эки шиңгээдип алган.

КЫСКА ШООДУГЛАР

Бир ядыы кижи хем эриинге селгүүстеп чораан чүве-дир. Оон канчангаш-ла көөрге шиник кеттинген, бай хевирлиг кижи сугже дүже берген, амытының алырын дилеп, чаңнып чыткан. Ядыы эр хемче шурай бергеш, байны сугдан уштуп каан. Өөрүп четтиргенин илередкеш, бай демги оолга кара чаңгыс көпеек берген. Ону көрүп турган улус аңаа хорадап, байның кырында-ла барганнар.

— Аңаа дегбеңер, аңаа дегбеңер!—деп, ядыы оол алгырган. —Менде хомудал чок. Кижи бүрүзү бодунуң өртээн тергиин эки билир болгай.

• • •

— Хөйнүң бо ырызын чүге холушкак деп турар силер, ында шупту эр улус ырлап турар ышкажыл?

Оларның чамдыызы ырлап билир, а өскелери билбес боорга холушкак деп адаан чүве-дир ийин.

• • •

Хоочун ажылчын аныяанга мынча деп турган-дыр:

— Бир эвес кижиниң кандыызын билип алыксазыңза, ол ажылдап турда эки көр: кежээ кижи ырлап турар, а чалгаазы —кылыктанып турар эвеспе.

• • •

Ашаа: Садып алган шляпаң ол бе? Кара баарым кадыр каттырар боор мен.

Кадайы: Ону чеже акша-биле садып алганымны чугаалаар болзумза, каттырар харыың үсту бээр.

• • •

Ийи оол чугаалажып орган. Бирээзи оргаш:

— Бистиң өгбелеривис телевизор-даа, радио-даа көрбээн, дыңнаваан дижир чорду.

—Кужурлерни, канчап чурттап чоржуктар ирги?

— Харын ынчангаш калганнары ол-дур.

ЧУРУКЧУНУҢ ХҮЛҮМЗҮРҮҮ

Телевидение

ИЮЛЬ 30-де

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.30— «Хоорайның музыказы». 9.0. — «Чүүден болгаш чүге». 9.30 — «Олар баштайгылар турган» деп бөлүктеп док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 9.50 —Өг-бүле академиязы. 10.20— «Ыр кижи-биле артып каар». Б. Окуджаваның «Чүнү-даа харамнанмас бис» деп ырының дугайында. 11.20— «Тиилекчилер». Партизан шимчээшкиниң хоочуннарының ужуражышкыны. 12.35 — «Социализм чурттарында». 13.05 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Кооперативтер каттыштырышкыннарының төлээлекчилериниң ужуражышкыны. 13.35 —Мультфильм. «Чоко биле Бокоңуң ужуралдары». 1-ги кезээ. 14.00 — Бөгүн делегейде. 14.20 —«Булактар». 14.50 — «Кампучияның бөгүнгү хүнүнүң дугайында телефильм». 15.45— Москва дугайында ырлар. 16.00— «Дириг амытаннар оранында». 17.00 —ВЛКСМ-ниң 70 чылынга. «Эки турачылар». Уран-чечен фильм. 18.30—«Делегей панорамазы». Дипломаттар айтырыгларга харыылап тур. 19.30 —«Кинопанорама». 21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Суббота кежээзинде. «Телетанышылга». Илья Глазунов. 23.10 —Медээлер. 23.15—00.20 — ССРЭ-ниң Күртелерадиозунуң орус улус хөгжүм херекселдериниң үлегерлиг оркестриниң концерти.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 —«Перспектива». Теледопчулал. ГДР-ниң эртем-тайылбырлыг фильмнери. 9.05— Театр телеабонементизи. А. П. Чехов.—«Ваня дай». 9.50 — «Кадыкшыл». 10.35 —Реклама. 10.50 — Эде тургустунуушкун болгаш эрге. Дээди школа системазында эде тургустунуушкун дугайында. 11.05—«Чуртта, Чер!». Экология программазы. 12.10 — Төөгү арыннары. XIX Бүгү-эвилел партконференциязы болгаш төөгүнүң хөй-ниити туружу. 12.40 —Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 13.05 —Реклама. 13.15— Суг адаанга чоруур хемелерниң матростары-биле ужуражышкын. 13.55 — Реклама. 14.00— «Бүзүреничиг-даа болза, элдептиг». 15.00—«Киргизияның опера театры». 15.25 —«Бүзүрел. Идегел. Ынакшыл». Уран-чечен фильм. 16.55 — «Тургустунуп келген байдал ёзугаар». Амгы ниитилелде херээжен кижиниң байдалы болгаш ажыл-агыйы база өг-бүлениң нарын айтырыглары. 17.55 — «Солдаттар ырлап турда» Афганистанга чогааткан ырлар». 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —Спорттуг гимнастика. ССРЭ-ниң кубогу дээш маргылдаа. 21.00 — «Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Июнь 31». Дж. Пристлиниң чогаалындан уран-чечен телефильм. 1-2 серияларды. 23.55 —«Ырак-чоок». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 00.15— 01.05 —Спорттуг гимнастика. ССРЭ-ниң кубогу дээш маргылдаа.

КИНО

ИЮЛЬ 30-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Всё побеждает любовь» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан), бичии залга: «Знахарь» 14.00, 17.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Век живи — век люби» 9.20, «Армия трясогузки снова в бою» 11.00, «Кортик» 12.40, 14.30, «Моя прекрасная леди» 16.20, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Прощай, шпана замоскворецкая» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 (узаткан) шактарда.

АГААР

Бөгүн республикага көжүп турар булуттаар, чамдык черлерге дииңмирээр. Соңгу-барыын чүкче угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 3—8 метр, а күштели бергенде 9—14 метр чедер. Агаарның температуразы 25—30, чамдык районнарга 16—21 градус чылыыр.

Кызылга көжүп турар булуттаар, дииңмирээр чадавас. Хаттың күжү коошкак, а дииңмирей берзе, секундада 14 метр чедир болур. Агаар дүне 11—13, хүндүс 25—30 градус чылыыр.

Республиканың Амыдырал хандырылга министерствозунуң будурулге-техниктиг комбинадынга дараазында мергежилдерниң ажылдакчылары негеттинип турар:

планнаашкын талазы-биле экономист,
бүдүрүлге участогунуң мастери,
күш-ажыл инженери
ажылчыннар
штукатур-малярлар

Комбинаттың адреzи: Кызыл хоорай, Горная 1 а. Кадр килдизи. Телефон №№ 2-40-67, 2-28-42.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай,
Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41. Солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга арназы.
Тиражы 24637 экз.
Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 160. ТС—00534.